

LEVAS VLADIMIROVAS

LIETUVOS BIBLIOFILIJĄ XVIII AMŽIUIJE

Bibliofilijos paplitimas visuomenėje priklauso nuo daugelio veiksnių, bet labiausiai nuo kultūros ir švietimo bei knygų leidybos ir prekybos lygio. Šiuo atžvilgiu šviečiamosios epochos metu Lietuvoje susidarė palankesnės sąlygos negu anksčiau bibliofilijai plėtotis, nors karai, politinė suirutė ir galop okupacija nuniokojo daugelį labai vertingų bibliofilinių knygų rinkinių arba jie buvo pagrobti. Be to, kaip ir anksčiau, socialinė bibliofilijos bazė Lietuvoje buvo gan siaura, ji apsiribojo beveik vien aukščiausiais gyventojų sluoksniais – didikais, kurių rūmuose buvo sukaupta daug puikių bibliofilinių knygų rinkinių, taip pat rankraščių archyvų; jie vėliau praturtino mokslo įstaigų ir valstybinių bibliotekų fondus.

Nagrinėdami bibliofilijos Lietuvoje XVIII a. paplitimo klausimus, apsiribosime tiktais bibliofilais, kurie savo knygų kolekcijas kaupdavo tuometinėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje, taigi nekalbėsime apie tuos bibliofilus kaip Lenkijos-Lietuvos valstybės saksų dinastijos valdovas Augustas II ir Augustas III, kurie savo knygų kolekcijas kaupdavo Drezdene, Cvingerio rezidencijoje, nors jie savo ekslibrisuose, šalia Saksonijos ir Lenkijos herbų, turėjo ir Lietuvos Vytį¹.

Vargu ar galima prie Lietuvos bibliofilų priskirti ir Stanislovą Augustą Poniatovskį, savo rūmuose Varšuvoje surinkusį 20 tūkst. tomų kolekciją ir daug dėmesio skyrusį polonistikos kaupimui. Aprašydamas tolesnį šios karaliaus bibliofilo kolekcijos likimą, P. Radziševskis teigia, kad dalį jos po 1795 m. karalius pasiėmė su savim į tremtį Gardine, iš ten į Peterburgą, o po karaliaus mirties šis rinkinys pateko net į Astrachanę². Tačiau tai neatitinka tikrovės³. Šios kolekcijos branduolys – 15 580 tomų 1803 m. buvo įsigytas lenkų švietėjo Tadeušo

¹ *Reychman K.* Twórcy exlibrisów polskich // *Sztuka i artysta*. 1924, resz. 3, s. 75–80.

² *Radziszewski F.* Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych... Kraków, 1875. S. 92.

³ *Kjuntze] E.* Legenda o części biblioteki Stanisława Augusta w Astrachani // *Przewodnik bibliograficzny*. R. 7, Nr. 6 (1926), s. 295; *Mańkowski T.* Do dziejów biblioteki Stanisława Augusta // *Przegląd biblioteczny*. R. 4, Nr. 2(1930), s. 207.

Čackio Kremeneco licėjui, o šį uždarius po 1831 m. sukilimo, pateko į Kijevo universiteto bibliotekos fondą. Taigi Stanislovo Augusto knygų kolekcija niekad nebuvo LDK teritorijoje, išskyrus nedidelį gamtamokslinės literatūros rinkinį, karaliaus padovanotą Vilniaus universitetui. Be abejo, karaliaus, kaip aistringą bibliofilo, pavyzdys galėjo paveikti ir vieną kitą Lietuvos didiką pamėgdžioti jį šioje srityje.

Radvilos. Bibliofilija XVIII a., o ypač antrojoje jo pusėje, tapo savotiška Lietuvos didikų mada. Tęsdamos XVI–XVII a. bibliofilijos tradicijas, XVIII a. šioje srityje aktyviai reiškėsi įtakingiausias ir turtingiausios didikų giminės, kunigaikščių Radvilų atstovai. Didžiausia šios giminės biblioteka ir savotišku bibliofilijos židiniu tapo šios giminės Nesvyžiaus knygų rinkinys, vienas turtingiausių tuometinėje Abiejų Tautų Respublikoje (toliau – Respublika)⁴. Knygas čia pradėta rinkti dar XVI a. antrojoje pusėje, bet ypač ši biblioteka išaugo, kai ją rūpinosi Nesvyžiaus ordinacijos savininkas, LDK kancleris Karolis Stanislovas Radvila (1669–1719). Būdamas visapusiškai išsilavinęs, mokėdamas kelias užsienio kalbas, vadinamas „viva bibliotheca eruditionis“ (gyva erudicijos biblioteka), jis, nepaisydamas triūslių valstybinių pareigų, rasdavo laiko rūpintis ir savo rūmų biblioteka, ir didžiuliu šeimos archyvu. Dėl savo bibliofilikų interesų jis pasirinko ir žmoną – knygų mėgėją Oną Kotryną Sanguškaitę, kuri iš Bialos Palenkėje į Nesvyžių atgabeno kaip savotišką kraitį turtingą asmeninį knygų rinkinį; jis Nesvyžiuje buvo laikomas atskirai nuo vyro knygų kolekcijos kaip „Biblioteka Bialska“ ir kasmet jam papildyti skiriama keletas šimtų auksinų⁵.

K. S. Radvilos biblioteka turėjo dviejų variantų (didesnį ir mažesnį) ekslibrisą. Jame karūnuotos šermuonėlių mantijos fone pavaizduotas barokinis skydas su Radvilų herbu, apsuptas įvairių heraldinių detalių, o apačioje užrašas: „BIBLIOTECA DUCALI RADVILLIANA NESVISIENSI“. Ekslibrisas neprityrusio meistro išraižytas gana primityviai.

Karloio Stanislovo sūnus Mykolas Kazimieras Radvila, pravardžiuojamas „Rybeńko“, t. y. Žuvele (1702–1762), pasiekęs aukštą LDK didžiojo maršalkos pareigų, buvo taip pat apsišvietęs ir apsiskaitęs žmogus, mokslo globėjas, astronomo T. Žebrausko mecenatas. Toks žmogus, žinoma, negalėjo nesirū-

⁴ *Bartoszewicz K. Radzwillowie. Warszawa; Kraków, 1928.*

⁵ *Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 52; Galaunė P. Iš kai kurių Lietuvos knygynų ir archyvų istorijos // Galaunė P. Dailės ir kultūros baruose. Vilnius, 1970. P. 184–185.*

pinti savo bibliotekos praturtinimu. XVIII a. viduryje Nesvyžiaus ordinacijos bibliotekoje knygų buvo daugiau negu to meto Vilniaus jėzuitų akademijoje – apie 9 tūkst. tomų, o pasak kitų šaltinių, – per 14 tūkst. tomų⁶. Biblioteka rūpinosi ir pirmoji Karolio Stanislovo žmona, apsišvietusi literatūros mėgėja ir rašytoja dramaturgė Uršulė Višnioveckaitė-Radvilienė. Ji stengėsi paversti Radvilų Nesvyžiaus rūmus savotišku kultūros židiniu, jos iniciatyva prie rūmų buvo įsteigtas nuolatinis teatras, atgaivinta spaustuvė, kurios visų leidinių vienas egzempliorius turėjo būti skiriamas rūmų bibliotekai; 1749 m. buvo pastatytas specialus pastatas. Biblioteka buvo tvarkoma įgudusio bibliotekininko Machnackio, kuris sudarė katalogą su šifrų sistema, susieta su fondais. Prie knygų buvo priklijuojama lipdė, kurios rokokiniame kartuše įrašytas šifras „Loc.“, t. y. spinta, jos numeris romėniškais ir knygos numeris spintoje arabiškais skaičiais. Lipdės buvo trijų formatų; tai priklausė nuo knygų dydžio. Visos šios naujovės, kurias retai pamatysime net to meto Vakarų Europos bibliotekose, puikiai gyvavo. Klišes M. K. Radvilos lipdėms ir U. P. Višnioveckaitės-Radvilienės ekslibrisams dailiai išraižė ant vario talentingas grafikas Giršas Leibovičius⁷.

Tuo laikotarpiu biblioteka praturtėjo įvairiais unikaliais leidiniais, tarp jų tokiais retais inkunabulais kaip „Biblia latina“ (Bazelis, 1486), „Historia Alexandri Magni“ (Štrasburgas, 1486), Guido de Kolumnos „Historia destructionis Troiae“ (Štrasburgas, 1486), Hartmano Šedelio garsios „Liber Chronicarum“ (Niurnbergas, 1490) foliantu, Cicerono ir Vergilijaus veikalais bei kitomis retenybėmis⁸.

Nesvyžiaus ordinacijos ir jos bibliotekos paveldėtoju 1762 m. tapo Mykolo Kazimiero Radvilos sūnus Karolis Stanislovas Radvila (1734–1790), vadintas „Panie Kochanku“ (Ponas mieliausias), nuo 1768 m. iki savo mirties Vilniaus vaivada. Tačiau jis įsitraukė į politines kovas, priešinosi Jekaterinos II ekspansijai ir S. A. Poniatovskio išrinkimui Lenkijos karaliumi bei LDK didžiuoju ku-

---

⁶ Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 52; Вольтер Е. А. Библиотека Литовского магната 1772 г. // Доклады и отчеты библиологического общества, 1915–1916 г. Петроград, 1917; Chwalewik E. Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie. Warszawa; Kraków, 1927. T. 2, s. 10.

⁷ Kisarauskas V. Lietuvos knygų ženklai. Vilnius, 1984. P. 97, 98, 100.

⁸ Боброва Е. И. Собрание инкунабулов БАН СССР // Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги Библиотеки Академий Наук СССР. Москва; Ленинград, 1966. С. 106–116.

nigaikščių. Dėl to buvo priverstas emigruoti į užsienį. Kiek vėliau, susitaikęs su imperatore ir karaliumi, grįžo į Lietuvą ir nuo 1778 m. visą laiką gyveno Nesvyžiuje. Grįžęs į tėviškę, ordinacijos rūmuose savo senelių ir tėvų bibliotekos ten jau neberado. Biblioteka, kurią tuo metu sudarė 20 tūkst. tomų, ir didžioji rankraščių archyvo dalis 1772 m. rusų karinės administracijos buvo išvežta kaip karo grobis į Peterburgą. Pagrindinė knygų kolekcijos dalis praturtino Rusijos mokslo akademijos bibliotekos fondus; čia ji buvo saugoma atskiroje bibliotekos salėje. Kita, mažesnė Radvilų kolekcijos dalis buvo padalyta tarp Peterburgo pravoslavų dvasinės akademijos ir Maskvos universiteto bibliotekų. Taip pat yra žinių, kad iš Peterburgo akademijos dalis Radvilų knygų buvo padovanojama Suomijai kaip pagalba sudegusiai universiteto bibliotekai. Tačiau visas retenybes Peterburgo Mokslo akademijos biblioteka pasiliko; tarp jų buvo 10 retų inkunabulių, kurie iki šiol ten saugomi⁹.

K. S. Radvila neturėjo savo senelių ir tėvų išsilavinimo ir bibliofilinių jų siekių. Tėvų išleptintas, jis tik būdamas 15 metų išmoko kaip reikiant skaityti. Bet nors ir menkai išsimokslinęs, jis buvo greitos orientacijos, sąmojingas ir lakios vaizduotės pasakorius¹⁰. Jis buvo labai populiarus tarp bajorų, su kuriais girtuokliaudavo ir siautėdavo. Istorikai jį vertina kaip žymų šlėktiškojo obskurantizmo atstovą¹¹. Savo rūmų biblioteka jis užsiiminėjo ne iš pomėgio knygai, o labiau iš inercijos, tuo labiau kad jis valdė milijoninius turtus ir galėjo sau leisti įsigyti ne tik bet kokią retenybę, bet ir visas jų kolekcijas. Taip jis įsigijo iš mirusio maršalkos J. H. Flemmingo ir jo žmonos Teklės Radvilaitės turto paveldėtojų turtingą kelių tūkstančių tomų kolekciją¹², kurią daugiausiai sudarė literatūra prancūzų kalba. Nepatenkintas teisininkų Vilniaus universitete rengimu, jis Nesvyžiuje įsteigė Civilinės teisės mokyklą ir aprūpino ją specialiąja literatūra. K. S. Radvila turėjo du ekslibrisus su Radvilų herbu ir užrašu „Ex libris Caroli Stanislai Ducis Radziwill Palatini Vilnensis“ ir išvaizdų superekslibrisą.

Mykolo Kazimiero Radvilos jaunesnysis brolis Jeronimas Florijonas Radvila (1715–1760), LDK vėliavininkas, paveldėjęs savo motinos dvarą Bialoje

---

⁹ Каталог инкунабулов / сост. Е. И. Боброва: БАН СССР, Москва; Ленинград, 1963. № 30, 146, 157, 221, 234, 310, 387, 669, 962.

¹⁰ *Daugirdaitė-Sruogienė V.* Lietuvos istorija. Čikaga, 1956. P. 670.

¹¹ *Wolszczekowa H.* Karol Stanislaw Radziwil zw. Pan Kochanku // Słownik pracowników książki polskiej. Warszawa; Łódź, 1972. S. 742.

¹² Ten pat.

(Palenkėje), buvo visiškai skirtingų interesų negu jo brolis ar motina. Jis buvo despotiškas keistuolis: Bialoje įkūrė nuosavą karo mokyklą, išlaikydavo 6 tūkst. žmonių privačią kariuomenę, domėjosi tik karo mokslais ir rinko atitinkamą literatūrą, kuri XVIII a. viduryje jau sudarė nemažą specialią biblioteką, tenkinančią ne tik jos savininko, bet ir karo mokyklos poreikius. Jos savininkui mirus, biblioteka iš Bialos ar Slucko, į kurią buvo perkelta karo mokykla, buvo, kaip spėjama, išgabenta į Nesvyžių. Šios bibliotekos knygų išliko nedaug, jas galima lengvai atskirti nuo kitų Radvilų rinkinių knygų pagal originalų jų ekslibrisą. Jame pavaizduotas skraidantis erelis su Radvilų herbu krūtinėje ir su kaspiniu snapu, ant kurio ranka įrašyta „Ex libris Hieronimi Ducis Radziwill“. Ekslibriso foną sudaro landšaftas, vaizduojantis vieną iš J. F. Radvilos dvarų prie upės su buriniu laivu¹³.

Mažiau žinių turime apie kito Radvilų šeimos atstovo Motiejaus Radvilos (1749–1800), LDK didžiojo maršalkos (nuo 1786 m.) ir paskutinio Vilniaus kaštelionio (nuo 1790 m.), bibliofilinius polinkius. Šalia valstybinių pareigų, jis užsiiminėjo ir literatūra, buvo žinomas kaip linksmų operečių, kurios buvo statomos Nesvyžiaus teatre, autorius. Be abejo, jis negalėjo apsieiti be parankinės bibliotekos, apie kurią žinių stokojama. V. Kisarauskas, remdamasis W. Wittigu, spėja, kad jo biblioteka turėjo ir savo ekslibrisą – kunigaikštišką karūną, o po ją įrašytos trys raidės „MXR“, t. y. „Motiejus Kunigaikštis Radvila“¹⁴.

Jo žmonos Elenos Radvilienės asmeniniam knygų rinkiniui pradžią davė jos kaip kraitis atgabentos knygos. Tai daugiausia buvo sentimentali grožinė literatūra ir reikalingiausi religiniai leidiniai. Tačiau jos skaitytojiški interesai buvo daug platesni. Ji domėjosi ir rinko literatūrą istorijos, heraldikos, meno, teisės, filosofijos, daržininkystės bei sodininkystės klausimais. XVIII a. pabaigoje jos rinkinyje jau buvo per 1,5 tūkst. tomų¹⁵. Ji turėjo ir savo ekslibrisą. Jos vyro knygų ekslibrisas buvo tradicinis herbiniis skydas su prancūzišku užrašu (!) „Le Prince Michel Radziwill Castelan de Vilna“, o Elenos Radvilienės ekslibrisai – visiškai naujo stiliaus. Žinomi du jų variantai: viename ornamentinio stačiakampio rėmelio viduryje po medžiu nupiešti du amūriukai, kurie rašo į išskleistą lapą įrašą: „La Princesse / Radziwill née Comtesse / Przewdziecka

¹³ *Kisarauskas V.* Lietuvos knygų ženklai. P. 91–93.

¹⁴ *Wittig W.* Ex-libris'y bibliotek polskich. Warszawa, 1907. T. 2: XVI–XX wicku. 194 s.; *Kisarauskas V.* Lietuvos knygų ženklai. P. 98.

¹⁵ *Wegner J.* Biblioteka Nieborowska // Rocznik Muzeum narodowego w Warszawie. 1960. S. 211–266.

<...>“ ir žemiau palikta vieta įrašyti ne tam, iš ko knyga gauta, kaip teigia V. Kisarauskas, o kokioje vietoje ji saugoma¹⁶. Kitame ekslibriso variante romantiško peizažo fone pavaizduotos dvi susiglaudusios moterys klasikiniiais rūbais, viena jų ranka rodo į akmenį su įrašu: „LA PRINCESSE / DE RADZIWILL“¹⁷.

XIX a. ir vyras, ir žmona Radvilos toliau aktyviai kaupė savo rinkinius. Deja, šie rinkiniai Lietuvos bibliotekų fondų nepraturtino¹⁸.

Bibliofilija užsikrėtė ir kita Radvilų dinastijos atstovė Žozefina Antanina Radvilaitė-Masalskienė (1762–1790), ištekėjusi už Vilniaus vyskupo J. Masalskio sūnėno, o kai tas netrukus mirė, už LDK žirgininko Mykolo Grabovskio iš Gardino. Radvilaitė nuo vaikystės mėgo knygas ir buvo gana apsisikaičiusi. Savo knygų kolekciją ji kaupė pasišventusiai. Iš pradžių viena, o paskui su savo vyru Grabovskiu. Bibliotekos savininkė 1779 m. užsakė dailininkui M. Dluskiui nupiešti ekslibrisą, kuriame stačiakampiname rėmelyje pavaizduota po medžiu sėdinti jauna moteris su gėlių vainiku ant galvos ir rašanti į ovalią lentelę „Joseph / Princesse / Mas=salska“. Kairiajame apatiniame kampe gaublys ir atskleista knyga pabrėžia intelektualinius jaunos knygos savininkės interesus. Ekslibrisą padaugino oforto technika italų meistras I. Aleksandris¹⁹. Ištekėjusi už M. Grabovskio, ji tuoj pat užsakė pas tą patį dailininką M. Dluską ir raizytoją K. M. Grelį kitą, panašų savo piešiniu ekslibrisą: jame mes vėl regime po medžiu sėdinčią jauną moterį, pasirėmusią kaire ranka į akmenį, su jos vyro ir savo šeimos herbais, o dešine ranka laikančią plokštę su užrašu „Josephine et Michel Grabowski“; šalia jos iš vienos pusės atskleista knyga, iš kitos gaublys²⁰.

Mes čia kiek ilgėliau užtrukome ties Žozefinos Radvilaitės-Grabovskienės knygų rinkiniu, nors jis palyginti negausus ir ne toks jau reikšmingas neatsitiktinai. Jos rinkinys ženklina, kaip ir jau minėtos Elenos Radvilienės knygų kolekcija, naują epochą bibliofilijos plėtotėje ir naujovišku ekslibriso stiliumi, ir plačia savo skaitytojiškų interesų bei kolekcijų temine ir kalbine sudėtimi. Tuo metu prancūzų pasaulietinė grožinė ir mokslinė literatūra pradeda išstumti iš aristokratiškojo skaitytojo literatūrą lotynų ir net lenkų kalbomis.

¹⁶ *Kisarauskas V.* Lietuvos knygų ženklai. P. 100.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Apie jų likimą žr. *Radziszewski F.* Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 51–52.

¹⁹ *Kisarauskas V.* Lietuvos knygų ženklai. P. 98–99.

²⁰ Ten pat; *Chwalewik E.* O ekslibrisach polskich, ich twórcach i wykonawcach // *Exlibris. Lwów ; Kraków, 1920. Zesz. 3, s. 10.*

Po to, kai Nesvyžius po antrojo Lietuvos-Lenkijos valstybės padalinimo pateko į Rusijos sudėtį, paskutinis Vilniaus vaivada Mykolas Jeronimas Radvila (1744–1831) nutarė persikraustyti į dar 1774 m. iš kunigaikščio K. Oginskio nusipirktą Nieborovo dvarą netoli Varšuvos. Čia jis įkūrė savo nuolatinę rezidenciją. Palaikydamas savo žmonos Elenos Pžezdeckaitės-Radvilienės sumanymą, jis Nieborovo dvare įrengė ištaigingą parką, pavadintą „Arkadija“, ir dekoravo jį antikinių skulptūrų ir pastatų imitacijomis. Kartu su savo žmona, bet kiekvienas sau jie pradėjo Nieborove kaupti knygų kolekcijas. Nenorėtume sutikti su F. Radziševskiū²¹, kad Mykolo Jeronimo rinkinys buvo daugiausia sudarytas jo žmonos pastangomis. Jis pats anksti pradėjo reikštis kaip aistringas knygų medžiotojas. 1788–1789 m. keliaudamas po Vokietiją, Prancūziją ir Angliją, jis aukcionuose ir antikvariatuose įsigijo daugybę retų knygų ir išties jų kolekcijų. Taip per aukcioną Paryžiuje jis nusipirko maršalo L. F. de Rišeljė (Richelieu), garsaus kardinolo proanūkio, vertingą knygų rinkinį, per kunigaikščio de Subis (Soubisse) knygų kolekcijos išpardavimą jis nupirko daug XVI a. didžiųjų bibliofilų – J. A. de Tu (Thou), Žano Groljero ir Tomo Majolio unikumų su nuostabiais jų įrišimais, su nepaprasta bibliofilo aistra rado daugybę retenybių su įdomiais ekslibrisais ir superekslibrisais, tarp jų buvo priklausiusių karalių Liudviko XIV ir Liudviko XVI, Marijos Antuanetės ir ponios de Pompadour bei kitų istorinių asmenybių bibliotekoms. Jis taip pat įsigijo Didro ir d’Alemberto visus 35 „Enciklopedijos arba Aiškinamojo mokslo, menų ir amatų žodyno“ tomus²². Grįžęs į Nieborovą, jis ir toliau ieškojo unikumų, išviliodamas juos iš J. S. Zalusčio, Stanislovo Augusto ir kitų privačių kolekcijų. Į XVIII a. pabaigą jo knygų rinkinys siekė daugiau kaip 5 tūkst. tomų. Daugiausia jame buvo grožinės (35%), istorijos (30%), mokslų ir menų (25%) literatūros. Jis surinko ir „Polonikos“ kolekciją, kuri sudarė apie 15% viso fondo. Daugiausia literatūros buvo prancūzų, mažiau lenkų ir tik mažiausiai lotynų kalba. Jo rinkinyje buvo daug Švietimo epochos knygų.

Sapiegos. Senos bibliofilijos tradicijos buvo puoselėjamos įtakingoje ir apsišvietusioje didikų Sapiegų šeimoje. Jas XVIII a. tęsė nemažai šios giminės atstovų. Pirmuoju tarp jų reikia paminėti Aleksandrą Povilą Sapiegą (1671–1734), kuris, šalia valstybinių pareigų ir savo dvarų reikalų, surasdavo laiko domėtis mokslais ir literatūra, buvo enciklopediškai apsišvietęs žmogus, todėl

²¹ Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 51.

²² Wegner J. Radziwill Michal Hieronim // Słownik pracowników książki polskiej. S. 740.

vadinamas „gyvu knygų rinkiniu“. Savo rūmuose Antakalnyje jis sukaupe nemažą knygų kolekciją, apie kurios sudėtį konkrečių duomenų, deja, neturime. Jo sūnus Juozas Stanislovas Sapiega (1708–1754), iš tėvo užsikrėtęs bibliofilijos aistra, toliau kaupė Antakalnio biblioteką ir ją gerokai praturtino. XVIII a. viduryje jos fonde jau buvo daugiau kaip 2 tūkst. tomų knygų ir vertingų istorinių rankraščių. Tarp jų buvo A. Vijūko-Kojalavičiaus „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbyno“ rankraštis, išleistas lenkų kalba tik 1897 m.²³ Būdamas Vilniaus katedros klebonu, o vėliau, nuo 1737 m., Vilniaus pavyskupiū, jis ypač papildė rinkinį religine literatūra, kuria jo tėvas nesidomėjo. Jis parūpino bibliotekai ir ekslibrisą, kurį pagamino Vilniaus grafikas V. P. Balcevičius arba jo pamėgdžiotojas²⁴. Barokinio kartušo, primenančio knygų spintą, viršuje nupiešti du nežinomų asmenų biustai, o tarp jų gaublys; po juo apskritoje plokštumoje pateiktas bibliotekos savininko įrašas „EX / BIBLIOTHECA / JOSEPHI COMITIS / SAPIEHA PRAEPOSITI / PRELATI VILNENSIS. / ARCHID: [iaconi] SAMOGI: tiensis] / CANON:[ici] VARS: [aviensis]“. Mažesnėje apatinėje plokštumoje pavaizduoti giminės herbai su kanauninko skrybėle viršuje. Šalia herbinės plokštumos nupieštos iš kairės ir dešinės sukrautos knygos ir rankraščiai, o po ja – plunksna ir skriestuvai. Šis ekslibrisas taip detaliai aprašytas dėl to, kad XVIII a. antrojoje pusėje jis tapo populiarius tarp bibliofilų (Lopacinskiai, Pliateriai, Pomianas ir kt.) ir buvo pamėgdžiojamas Vilniaus grafikų.

Juozapo Stanislovo knygų kolekcijos likimas nežinomas, F. Radziševkio nuomone, jį po savininko mirties iš Antakalnio rūmų buvo perkelta į Sapiegų Ružanų rezidenciją (netoli Slonimo)²⁵. Šiuo metu knygų su Juozapo Stanislovo ekslibrisais randame ir mokslinėse Vilniaus bibliotekose.

Ružanuose savo rezidenciją ir biblioteką turėjo kitas Sapiegų giminės bibliofilas Aleksandras Mykolas Sapiega, stambus valstybės veikėjas, nuo 1762 m. LDK lauko maršalka ir Polocko vaivada, o nuo 1775 m. LDK didysis kancleris. 1768 m. seime jam pirmajam iš Sapiegų buvo suteiktas kunigaikščio titulas. Radęs Ružanuose savo tėvo knygų rinkinį, jis jį papildė daugiausia istorine literatūra, kuria ypač domėjosi.

Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne išliko šios bibliotekos knygų

---

²³ *Radziszewski F.* Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 114.

²⁴ *Kisarauskas V.* Lietuvos knygų ženklai. P. 109.

²⁵ *Radziszewski F.* Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 114.

sąrašas, sudarytas 1760 m. gegužės 26 d.²⁶ Jame 132 pavadinimai knygų 232 tomuose. Prie sąrašo pridėtas dar „registras knygų, perkeltų iš Slonimo bibliotekos į Derečyną“. Jį sudaro 39 pavadinimai knygų 114 tomų. Turbūt A. M. Sapiega norėjo turėti knygų rinkinėlį ir kitame savo dvare, į kurį jis vėliau ir visai persikraustė. Sąrašė knygos suskirstytos pagal turinį. Pirmiausia nurodyta valstybinė literatūra (ad statum), iš viso 20 pavadinimų, tarp jų aštuonių tomų Dumonto „Bendrosios diplomatinės teisės sąvadas“, šeši tomai „Volumina legum“, „LDK Statutas“, „Codex diplomaticus R-ni Polonine et MD Lithuaniae“ ir kt. Istorijos skyrius yra gausiausias – 43 pavadinimai. Jis pradedamas kapitaliu aštuonių tomų *in folio* Morelio „Didžiuoju istorijos žodynu“, ten taip pat yra A. Vijūko-Kojalavičiaus „Historia Lithwana“, Hilzeno „Inflantika historia“, Rudavskio „Historiarum Poloniae“ ir kt. Nedideliame žodynų skyriuje (4 pavadinimai), šalia kalbinių žodynų ir gramatikų, nurodyti du tomai žemės ūkio žodyno. Negausus ir matematikos skyrius (6 pavadinimai): A. Kircherio „Požeminis pasaulis“, Mauportui „Žemės pavidalas“, dvi knygutės apie elektrą, Vaubano „Fortifikacijos būdai“ ir kt. Tarp religinių veikalų (24 pavadinimai) paminėtina kapitali trijų tomų „Iliustruota Biblija“. Medicinos skyriuje (4 pavadinimai) paminėtini Hipokrato „Aforizmai“, poetų skyriuje (10 pavadinimų) – Ž. Rasino veikalų visi 6 tomai, Torkvato Taso „Išvaduotoji Jeruzalė“ ir kt. Įvairių knygų skyriuje (43 pavadinimai) pateikta literatūra nuo Cicerono veikalų iki Žilio Blazo nuotykių, nuo naujosios virtuvės iki kaimo ekonomikos, nuo šachmatų žaidimo iki „Tūkstančio ir vienos nakties“ 5 tomų.

Bibliotekoje vyravo literatūra prancūzų kalba; ji sudarė 41%, literatūros lotynų kalba buvo 35%, o lenkų kalba – tik 24%. Nepaisant to, kad A. M. Sapiegos knygų rinkinys tuo metu buvo palyginti nedidelis, jis iš esmės sudarytas iš kruopščiai surinktos rimtos literatūros ir labai ryškiai pavaizduoja pasikeitusius dvasinius apsišvietusių didikų interesus. A. M. Sapiega jaunystėje, dar būdamas Punsko ir Merkinės seniūnas, savo knygas papuošė kukliu ekslibrisu. Ornamentuoto stačiakampio rėmelio viduje pateiktas įrašas „EX / BIBLIOTHECA / ALEXANDRI / COMITIS / SAPIEHA / CAPIT. PUN.“ Bet, pamatęs savo giminaičio J. S. Sapiegos puošnų ekslibrisą, jis užsakė panašų į jį puoštą ekslibrisą, kuriame pavaizduotas barokinis postamentas su dviem kolonom ir ant jų pastatytais biustais; tarp biustų nupiešta kario figūrėlė, laikanti karū-

---

²⁶ VUMB. F 3–222. Registr xiąg znayduiących się w Bibliotece Slonimskiej... hrabi SAPIEHY Podkannc: WXL...

nuotą skydą su Sapiegų herbu „Lapė“, postamento centre barokiniame kartušė įrašas „EX BIBLIOTHECA“ ir t. t. Postamento papėdėje vaizduojami du gaubliai, cokolinėje dalyje – daug atverstų knygų su įvairiais įrašais, pavyzdžiui, „Monumenta Sapiehana“, „Leo Sapieha“, turbūt norint pagerbti pirmąjį savo giminės bibliofilą ir t. t. Paskutinis įrašas atskleistoje knygoje „Mathematica“ turbūt pabrėžia mokslinius kolekcijos savininko interesus, nors jam tada buvo tik 20 metų. Tolesnis šios kolekcijos likimas yra toks: į savo gyvenimo pabaigą Aleksandras M. Sapiega perkėlė savo rezidenciją ir knygų bei rankraščių rinkinius iš Ružanų į Derečiną, netoli Gardino, o jo sūnus šiuos rinkinius dar pagausino. Jų ypatingą vertę sudarė 232 rankraštinių foliantų su dokumentais Lietuvos-Lenkijos valstybės ir Sapiegų šeimos istorijos klausimais. Po 1831 m. sukilimo didesnė bibliotekos ir archyvo dalis buvo išvežta į Peterburgą, o likučiai perduoti Vilniaus archeologinei komisijai (1858)²⁷.

Kita Sapiegų šeimos atšaka įsteigė savo rezidenciją Kodnyje (Kodeń), netoli Baltstogės. Jos žymiausias atstovas Jonas Fridrikas Sapiega (1680–1751), ėjęs svarbias LDK valdininko pareigas, nuo 1729 m. buvo Vyriausiojo tribunolo pirmininkas, o nuo 1735 m. – LDK didysis kancleris. Jis domėjosi literatūra ir pats reiškėsi kaip literatas; pagal šeimos tradiciją pradėjo kaupti savo rezidencijoje asmeninę biblioteką, kuri 1733 m. jau turėjusi 1130 tomų, o jos savininko mirties metais buvo daugiau kaip 3000 tomų. Biblioteka ypač pasižymėjo elzevirų rinkiniu ir turtinga polonikos kolekcija²⁸. Joje buvo ir lietuviškų knygų, pavyzdžiui, R. Belarmino katekizmas ir giesmynėlis „Trumpas mokslo krikščioniško surinkimas“, išleistas Vilniaus akademijos spaustuvėje 1677 m. Ši knyga su J. F. Sapiegos ekslibrisu šiuo metu saugoma Vilniaus universiteto bibliotekoje²⁹.

J. F. Sapiega mėgo matyti savo knygas dailiai įrištas vėžlio odos imitacijos apdarais su viršutiniame kietviršyje įspaustu stilingu supereklibrisu. Jį sudarė puošnus karūnuotas kartušas su Sapiegų giminės herbu. Be to, jo knygos buvo puošiamos ekslibrisais, kuriuos pagamino patyręs graviūros ant vario meistras

---

²⁷ *Długosz J. Sapieha Alexander Michat // Słownik pracowników książki polskiej... S. 788; Morełowski M. Les collections des Princes Sapieha a Dereczyn // Bulletin international d'Académie polonaise des Sciences et des Lettres. 1. Classe de philologie. 2. Classe d'histoire et de philosophie. Cracovie, 1924. S. 50–52.*

²⁸ *Długosz J. Sapieha Jan Fryderyk // Słownik pracowników książki polskiej... S. 788.*

²⁹ *Feigelmanas N. Senujų lietuviškų spaudinių rinkinio VVU Mokslinėje bibliotekoje papildymai // Bibliotekinikystės ir bibliografijos klausimai. T. 2 (1962), p. 177–178.*

iš Gdansko Jonas Frederikas Mylius. Sapiegai užsakius, buvo pagaminti panašaus piešinio keturių dydžių ekslibrisai – 61,5x45,5 mm, 60,5x44,5 mm, 146x111 mm ir 148x112 mm. Didesnio formato ekslibrisuose tarp dviejų foliantų pavaizduotas barokinis karūnuotas kartušas su Sapiegų giminės herbais. Po kartušu pakabintas Baltojo erelio ordinas; šonuose, prie foliantų padėti arba pakabinti spaudai. Postamento lentelėje kursyvu įrašyta: „Ex Libris Bibliothecae Codnensis / Illustrissimi et Excellentissimi Dni / IOANNIS FRIDERICI COMITIS SAPIEHA / Cancellarii Supremi Magni Ducat. Lit. / vaniae Capitanei Brestensis 1736“. Mažo dydžio ekslibrisuose nėra foliantų, o vietoj jų kairiajame šone nupiešta rašalinė su plunksna, dešiniajame – spaudas, lentelėje po postamentu pateiktos žinios apie bibliotekos savininką³⁰. J. F. Sapiegos ekslibrisai yra skoningiausiai ir tobuliausiai atlikti XVIII a. grafikos kūriniai Lietuvoje.

Be šio knygų rinkinio, nuo 1717 m. Kodnio Sapiegų rezidencijoje buvo kaupiamas dar ir Jono Fridriko žmonos Konstancijos Radvilaitės-Sapiegienės (1697–1756) knygų rinkinys, sudarytas daugiausia iš prancūziškos literatūros. Šioms knygoms 1741 m. buvo sukurtas ekslibrisas. Beje, tai pirmasis ekslibrisas Lietuvoje, skirtas moteriai. Ekslibriso barokiniame skyde Radvilų herbas erelis su mažu skydu ant jo krūtinės; jame Sapiegų herbas lapė. Apačioje užrašas kursyvu: „Z Biblioteki... Xiężney... / KONSTANCYI z RADZIWILLOW SAPIEZYNEY Kanclerzynej / Wielkiej WoXaLo. 1741“. Po jos mirties 1756 m. šis rinkinys buvo įtrauktas į bendrą Kodnio bibliotekos fondą. Be to, Kodnio biblioteką papildė dar ir Kazimiero Nestero Sapiegos (1750–1797), Lietuvos artilerijos generolo ir Didžiojo seimo maršalkos ir taip pat aistringą bibliofilo knygų rinkinys, kuris jo paties nurodymu buvo perkeltas į Kodnį iš jo Liubartavo dvaro³¹.

Visas Kodnyje sukauptas knygų rinkinys, turėjęs, pasak vieno šaltinių, 4 tūkst., o pasak kitų, – 5 tūkst. tomų, Kazimiero Nestoro Sapiegos pusbrolio Aleksandro Sapiegos iš Derečino 1802 m. buvo padovanotas Varšuvos mokslo bičiulių draugijai, sudarydamas jos bibliotekos fondų pagrindą³².

---

³⁰ *Kisarauskas V.* Lietuvos knygų ženklai. P. 107–108.

³¹ *Długosz J.* Kazimier Nestor [Sapieha] // Słownik pracowników książki polskiej. S. 788. Šio rinkinio sąrašas „Regestr biblioteki Jo X-cia Kazimierza Sapiehy... zebranej i upowanej do Kodnia dnia 5 Martii 1787 w Liubartowe“ yra Jogailaičių bibliotekoje Krokovoje.

³² *Radziszewski F.* Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 27.

Įdomią biblioteką Semiatičių dvare (Palenkėje) turėjo kita Sapiegų giminės atstovė kunigaikštienė Ona Paulina Sapiegaitė-Jablonovskienė, Braclavo vaivados J. K. Jablonovskio žmona. Prasidėjus 1794 m. T. Kosciuškos sukilimui, ji paaukėjo savo biblioteką ir meno kabinetą sukilėlių vyriausybei, tačiau jai buvo su padėka atsakyta, kad Respublika esamomis sąlygomis negali priimti šios dovanos. Nemažą bibliotekos fondo dalį sudarė gerai parinkta prancūzų literatūra. Šios bibliotekos knygos buvo papuoštos dviem ekslibrisais: mažesniu ir didesniu. Abiejuose pavaizduota mantija su kunigaikštiška karūna viršuje, mantijos fone – du herbai: Jablonovskių ir Sapiegų, apačioje savininkės įrašas prancūzų kalba. Po kunigaikštienės mirties 1800 m. bibliotekos paveldėtojai, norėdami parduoti šį vertingą rinkinį, 1803 m. prancūzų kalba išleido jo katalogą³³. Rinkiniu susidomėjo caras Aleksandras I, kuris jį ir nusipirko. Rinkinys buvo nugabentas iš pradžių į Vilnių, o iš ten greičiausiai į Peterburgą, nors yra nuomonių, kad rinkinys iš Vilniaus buvo išvežtas į Maskvą ir čia žuvo 1812 m. gaisro metu³⁴.

Kaip bibliofilė paminėtina ir kita Sapiegų bei Jablonovskių giminės atstovė Teofilė Jablonovskytė-Sapiegienė (1743–1816), kuri savo Teofilpolio dvare (netoli Ostrogo Volynėje) surinko 2246 tomų biblioteką. Jos knygos turėjo ekslibrisą, panašų į Onos Sapiegaitės ekslibrisą, turbūt užsakytą pas tą patį meistrą. Savo biblioteką ji padovanojo Kremeneco gimnazijai, o jos surinktas dokumentų archyvas pateko į Varšuvą³⁵.

Kiekviename Sapiegoms priklausiusiame dvare randame didesnę ar mažesnę knygų rinkinį. Taip Telkiampolės dvare (Gardino pav.), priklausančiame Mykolui Sapiegai, mus pasiekė ten jo palikto 1748 m. kovo 3 d. kilnojamojo turto inventorius. Jame surašyta apie 50 įvairių skrynių su sidabro, porceliano ir kitais indais, prašmatniais baldais, grojančiais laikrodžiais, muzikos instrumentais, spintos su paveikslais ir ryšuliai su knygomis³⁶.

Vienas žymiausių Švietimo epochos Lietuvos bibliofilų buvo grafas Jokimas Liūtauras *Chreptavičius* (1729–1812). Gavęs visapusišką išsilavinimą iš pra-

---

³³ Catalogue des livres composant autrefois la bibliothèque de M-me la Princesse Jablonowska. Varsovie, 1803. 193 p.

³⁴ *Radziszewski F.* Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 75–76.

³⁵ Ten pat. P. 83–84.

³⁶ Feodalinių žemės valdų Lietuvoje inventorių aprašymas. Vilnius, 1963. P. 195.

džių Vilniaus akademijoje, vėliau Vokietijos universitetuose³⁷, jis turėjo plačių skaitytojiškų ir mokslinių interesų. Vengdamas įsitraukti į tuomet vykstančią politinę kovą, bibliofilas gyveno savo dvare Ščiorsuose (Naugarduko vaivadijoje) ir užsiiminėjo pažangiomis reformomis, suteikė savo valstiečiams asmeninę laisvę, lažą pakeitė činšu. Bet lemiamu Lenkijos-Lietuvos valstybės istorijos momentu, kai virš jos iškilo savarankiškumo netekimo pavojus, jis nutarė įsitraukti į valstybinę veiklą. 1772 m. J. L. Chreptavičius tapo LDK pakancleriu, nuo 1773 m. posėdžiavo Senate. Didelį vaidmenį jis suvaidino steigiant Edukacinę komisiją, kurios nariu tapo, aktyviai dalyvavo posėdžiuose, stengėsi, kad likviduoto jėzuitų ordino turtai būtų kuo geriausiai panaudoti liaudies švietimui. Taip pat jis aktyviai reikėsi politikoje, posėdžiavo visuose seimuose, kurį laiką ėjo Lenkijos-Lietuvos valstybės užsienio reikalų ministro pareigas. Tačiau, būdamas minkšto ir neryžtingo būdo, jis aršių politinių susidūrimų metais jautėsi einąs ne savo pareigas. J. L. Chreptavičius pasisakė prieš T. Kosciuškos sukilimą ir pasitraukė į užsienį. Grįžęs gyveno Ščiorsuose ar Varšuvoje, kur rūpinosi savo biblioteka. Ją pradėjo kaupti dar jaunystės dienomis. Varšuvoje jis palaikė ryšius su visomis leidyklomis ir knygynais, stengėsi įsigyti visą vertingą vietinę literatūrą. Dažnai važinėdamas po užsienį – Vokietiją, Prancūziją ir Italiją, – jis nepraleidžia nė vienos progos praturtinti savo biblioteką įdomiausiais leidiniais ir retenybėmis. Biblioteka didėjo taip sparčiai, kad iškiilo specialių patalpų klausimas. Dėl to 1770–1776 m. Ščiorsuose statomas elegantiškas naujų rūmų pastatas. Visas jo vidutinio korpuso antrasis aukštas po kupolu skiriamas bibliotekai. Šio pastato frontone puikavosi užrašas „Paci et libertatis“. Bibliotekos knygų fondas, kurį jis kaupė iki pat mirties, XVIII a. pabaigoje jau siekė daugiau kaip 10 tūkst. tomų. Savo turiniu biblioteka galėjo būti pavyzdžiu, kaip turi būti sukomplektuota apsišvietusio aristokrato bibliofilo knygų kolekcija: ją sudarė antikos klasikų kūriniai originalo kalba ir jų vertimai, klasikinė prancūzų ir italų literatūra, Švietimo epochos prancūzų publicistų ir švietėjų, enciklopedistų, vokiečių filosofų darbai ir prancūzų rašytojų beletristika. Ypatingą dėmesį rodė ir išsamus XVIII a. lenkų literatūros rinkinys. Jis taip pat dėmėjosi ir praėjusių amžių literatūra. Tam, kad įsigytų senąją knygą, jis naudojosi dviem komplektavimo šaltiniais: uždaromų katalikų, pirmiausia jėzuitų, vienuolynų be reikiamos priežiūros likusiais fondais ir

---

³⁷ Эрст Н. Библиотека графов Хрептовичей: (к передаче ея университету Св. Владимира) // Русский библиофил. 1914, вып. 6, с. 17.

Juozapo Zaluskio viešosios bibliotekos Varšuvoje rinkiniais, kurie dėl J. Zaluskio tremties ir jo bibliotekininko Janockio akių ligos nebuvo prižiūrimi ir tuo pasinaudoję bibliotekininkų padėjėjai pradėjo pardavinėti bibliotekos renybes³⁸. Kai J. Zaluskio biblioteka 1794 m. rusų valdžios buvo konfiskuota ir vežama į Peterburgą, transportas netoli Gardino buvo užpultas, beje, greičiausiai žinant J. L. Chreptavičiui, ir daug maišų su knygomis buvo atimta. Jos pateko į Ščiorsų biblioteką.

J. L. Chreptavičius ypač domėjosi Lenkijos ir Lietuvos istorija, lenkų ir rusų metraščiais ir senais lenkų ir rusų spaudiniais. Neatsitiktinai jis įsigijo ir Ivano Fiodorovo „Ostrogo bibliją“. Ypač daug senųjų užsienio spaudinių jis įsigijo iš vieno Romoje mirusio kardinolo; tai buvo nemaža knygų rinkinio dalis. Iš rankraštnių unikumų paminėtinas II-ojo Lietuvos Statuto XVI a. nuorašas.

Jo bibliotekos knygos turėjo gana kuklius palyginti su Radvilų ir Sapiegu ekslibrisus. Tai išspausdinti nuosavybės įrašai paprastuose rėmeliuose be herbų ir kitų papuošimų. Kiek puošnesnis buvo ekslibrisas, pagamintas 1793 m., kai J. L. Chreptavičius tapo LDK kancleriu. Ornamentuotame rokokiniame rėmelyje yra įrašas: „Ex Bibliotheca / JOACHIMI COMITIS / CHREPTOWICZ / Cancellarii Magni Ducat / LITHUANIAE“. Matyti, kad J. L. Chreptavičius nesirgo snobizmu.

Po J. L. Chreptavičiaus mirties biblioteką perėmė jo sūnus Adomas (1768–1844), Vilniaus universiteto auklėtinis ir bibliofilas, kuris savo valdomuose Ščiorsuose mėgino sukurti reikšmingą kultūros židinį. Adomas padidino bibliotekos fondus iki 15 tūkst. tomų. Jis turėjo savo, bet kuklesnį už tėvo ekslibrisą su įrašu be rėmelio „Ex Bibl. / Adami. Com. / Chreptowicz“. Biblioteka saugota Ščiorsuose iki 1910 m. Vėliau ji nebuvo komplektuojama, nors ir naudojama įvairių mokslininkų. 1910 m. Jokimo ir Adomo Chreptavičių palikuonys nutarė šią biblioteką depozito teisėmis perduoti Kijevo universitetui su sąlyga, kad Chreptavičių biblioteka, Vilniuje atkūrus universitetą, būtų perduota jam. Tačiau ši sąlyga taip ir nebuvo įvykdyta, nors Vilniaus universitetas 1957 m. ir bandė šį rinkinį išreikalauti iš Ukrainos Mokslų akademijos bibliotekos, kurioje Chreptavičių bibliotekos fondas ir dabar saugomas.

Oginskiai. Nemažai bibliofilų buvo ir kunigaikščių Oginskių giminėje. Jau

---

³⁸ *Bielska K.* Chreptowicz Joachim Litawo // *Słownik pracowników książki polskiej.* S. 122-124.

XVIII a. pirmojoje pusėje randama duomenų apie nedidelius jų knygų rinkinius, tačiau juos vargu ar galima pavadinti bibliofiliskais. Nedidelį knygų rinkinį turėjo Vitebsko vaivada Martijanas Oginskis. Jo biblioteka per suirutes buvo išdraskyta, o po 1735 m. vėl surinkta. Kuklų knygų rinkinį, iš viso 116 knygų, 1750 m. turėjo Marijana Oginskienė, Vitebsko kašteliono žmona³⁹. Pirmasis iš Oginskių, aktyviau pasireiškęs bibliofilijoje ir turėjęs net savo ekslibrisą, buvo Tadeušas Pranciškus Oginskis (1712–1783), nuo 1744 m. Trakų kaštelionas, o nuo 1770 m. Trakų vaivada. Jis rinko knygas savo dvare Molodečne, tačiau konkretesnių žinių apie jo biblioteką stinga. Ekslibrisą sukūrė 1747 m. Varšuvos dailininkas J. P. Jendžejovskis, nukopijavęs Konstancijos Sapiegiėnės-Radvilaitės ekslibrisą. Ženkle pakeistas tik herbas ir nuosavybės įrašas po rėmeliu „Ex Bibliotheca Illustrissimi Ducis in Ko: / Zielsk OGINSKI, Castellani Trocensis“ ir kai kurios kitos detalės. Tai, kad nuosavybės įrašė nenurodytas ekslibriso savininko vardas, sukėlė įvairių spėliojimų, kuriam iš Oginskių jis iš tikrųjų priklausė, tačiau tai neturėtų trikdyti, nes tik Tadeušas Pranciškus ekslibriso pagaminimo metu buvo Trakų kaštelionas⁴⁰.

Tadeušo Pranciškaus sūnus Mykolas Kazimieras Oginskis (1728–1800), Vilniaus vaivada, o vėliau LDK didysis maršalka, savo pagrindinėje rezidencijoje Slonime kaupė ne tik meno kūrinius bei knygas, bet ir 1777 m. įrengė savo spaustuve⁴¹. Knygas jis rinko nuo pat jaunystės ir 1796 m. jo bibliotekoje jau buvo 1780 tomų. Duomenų apie jo knygų kolekcijos turinį neradome. Savo bibliotekai M. K. Oginskis naudojo tėvo knygų ženklą. Knygas taip pat rinko jo žmona Aleksandra Čartoriskaitė-Oginskienė ir savo rezidencijoje Siedlecuose sukauptė „parodomąją“ biblioteką, sudarytą daugiausia iš prancūzų literatūros. Savo ekslibriso ji neturėjo, todėl knygoje darydavo įrašus ranka – „Aleksandra Oginska, Palat. de Vilna“ ir kt.

Įdomų knygų rinkinį sukaupė Trakų kaštelionas Andrius Oginskis. Pasak jo sekretoriaus ir bibliotekininko J. Rolay'o sudaryto rinkinio katalogo „Catalogue de livres [...] Oginski Castellan de Troki“, 1781 m. rugpjūčio 1 d. šiame rinkinyje buvo 1792 tomai knygų, suskirstytų mokslo šakomis; dauguma jų buvo pasaulietinio turinio ir išleista prancūzų ir lenkų kalbomis⁴².

³⁹ Jučas M. Žinios apie Lietuvos XVII–XIX a. dvarų bibliotekų katalogus // Iš Lietuvos bibliotekų istorijos. Vilnius, 1985. P. 50–51.

⁴⁰ Kisarauskas V. Lietuvos knygų ženklai. P. 77; Brensztejn M. Pierwsza ksiązka litewska w ekslibrisach // *Silva Rerum*. Kraków, 1927. T. 3, s. 39–41.

⁴¹ Węgner J. Oginski Michał Kazimierz // *Słownik pracowników książki polskiej*. S. 638.

⁴² CVIA. F. 1177. Ap. 1. P. 86.

Kaip bibliofilas reiškėsi ir kitas kunigaikščių Oginskių giminės atstovas – Mykolo Kazimiero Oginskio sūnėnas Mykolas Kleopas Oginskis (1765–1833). Jis buvo talentingas kompozitorius ir aktyvus politinis veikėjas, 1793–1794 m. LDK įždininkas, o per 1794 m. sukilimą – Lietuvos tautinės aukščiausios tarybos narys. Asmeninę biblioteką jis pradėjo kaupti savo Zalesjės dvare (Ašmenos apskr.) dar jaunystėje. Paveiktas prancūzų švietėjų idėjų, daugiausia rinko tuometinę prancūzų literatūrą⁴³.

Oginskiai vieni pirmųjų vietoj ekslibrisų pradėjo naudoti antspaudus. Mus pasiekė jų knygos su apvaliais ir ovaliniais antspaudais, kuriuose pavaizduoti karūnuotos mantijos fone du skydai su Oginskių herbais, o viršuje pusračiū užrašas „BIBLIOTEKA PŁUNGIAŃSKA“. Tačiau šie antspaudai jau priklauso XIX a., kai Oginskių Rietavo ir Plungės dvarai tapo savitiškais lietuviškos kultūros židiniais.

Puošniuose barokiniuose didikų *Pacų* rūmuose Jezne, valdant Antanui Mykolui Pacui, LDK raštininkui, buvo biblioteka, kuri minima jo 1754 m. gruodžio 21 d. Jezne rašytame testamente. Knygų sąrašas neišliko ir pasakyti ką nors apie fondo dydį bei sudėtį nėra galimybių. Nežinomas ir tolesnis šios bibliotekos likimas. Istorikas M. Jučas, suradęs šį testamentą Centriniam valstybiniame istorijos archyve, spėja, kad biblioteka galėjo būti laikoma Pacų Vilniaus rūmuose⁴⁴.

Knygių buvo ir tarp grafų *Bžostovskių*, kurie pasirinko dvasininko karjerą. Pirmiausia iš jų reikia paminėti Konstantiną Kazimierą Bžostovskį (1644–1722), nuo 1687 m. buvusį senatoriumi ir Vilniaus vyskupu. Tai buvo valdingas fanatikas, pasižymėjęs savo nesutarimais su LDK maršalka K. Sapiega ir susidorojimu su ateizmo propaguotoju Lietuvoje K. Leščinskiu. Jis pasistatė rūmus Verkiuose, prie Vilniaus, kur ir laikė savo biblioteką. Knygas vyskupas pradėjo rinkti nuo pat jaunystės. Daug įsigijo keliaudamas į Romą ir Paryžių (1665–1669)⁴⁵. Daugiausia jis rinko teologinę literatūrą. K. K. Bžostovskio knygos buvo puošiamos ekslibrisu, išraižytu ant vario greičiausiai ne itin gabaus Vilniaus meistro⁴⁶. Prieš mirtį jis padalijo savo biblioteką tarp Vilniaus kapitulos ir Vil-

⁴³ Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 121.

⁴⁴ Jučas M. Žinios apie Lietuvos XVII–XIX a. dvarų bibliotekų katalogus. P. 47.

⁴⁵ Wit-Swięcicki B. Brzostowski Konstantyn Kazimierz // Słownik pracowników książki polskiej. S. 96.

⁴⁶ Chwalewik E. Ekslibrisy polskie szesnastego i siedemnastego wieku. Wrocław, 1955. S. 70.

niaus jėzuitų akademijos⁴⁷. Vilniaus universiteto bibliotekoje šiuo metu saugoma apie šimtas knygų su donaciniu įrašu „Collegij Vilnensis Soc JESU ex Bibliotheca Magna Dono Illmi Rvdmi Constantini Brzostowski Epi. Viln.“.

Kitas žymus bibliofilas grafų Bžostovskių giminėje buvo kanauninkas Povilas Ksaveras Bžostovskis (1739–1827), užsikrėtęs bibliofilija dar studijuodamas 1758–1762 m. Romoje teologiją. Tačiau jo neviliojo dvasininko karjera. Grįžęs iš Romos, jis 1762 m. tapo LDK vyriausioju raštininku, o 1774–1787 m. dirbo LDK referendoriumi, t.y. valdininku, sprendžiančiu teismo bylas dėl valstybinių dvarų, nagrinėjančiu valstiečių ginčus su šių dvarų valdytojais. Susipažinęs su sunkia valstiečių baudžiauninkų dalia, 1769 m. jis savo dvaruose suteikė valstiečiams asmens laisvę, o žemę perdavė paveldimam naudojimui. 1767 m. įsigytame Merkinės dvarelyje, sujungtame su Turgelių palivarku ir jo pavadintame Pavlovu, jis 1769 m. organizavo valstiečių savivaldos bendruomenę, vadinamą Pavlovo respublika, kuri egzistavo iki 1794 m. P. K. Bžostovskis ten įkūrė mokyklą, kurioje mokė ne vien vaikus, bet ir suaugusius valstiečius skaityti, rašyti, skaičiuoti ir įvairių amatų⁴⁸. Turgeliuose ir Rukainiuose netoli Vilniaus bibliofilas surinko kelių tūkstančių tomų įvairaus turinio knygų biblioteką ir atidavė ją viešai naudoti. Savininkas aprūpino bibliotekos knygas ir savo ekslibrisu. Pirmasis buvo pagamintas P. K. Bžostovskiui tapus LDK raštininku. Jis vaizduoja šermuonėlių mantijas su plačiakrašte kanauninko kepure, viršuje fone du šarvuotus riterius, laikančius skydą su giminės herbu ir karūnuotą kartušą su įrašu „EX / LIBRIS PAULI / XAU[erii] COM[itis] / BRZOSTOWSKI / SUP.[remi] NOTARII / M.[agni] D.[ucatus] L.[ithuaniae] CANON.[ici] / VILN.[ensis]“. Ekslibrisas kurtas neįgudusio raižytojo. Antrasis ekslibrisas buvo pagamintas, kai P. K. Bžostovskis tapo LDK referendoriumi ir ne vėliau kaip 1787 m., t. y. tuomet, kai jis paliko tas pareigas. Šiame ekslibrise pavaizduotas Bžostovskių herbas „Balno kilpa“, po skydu – ordinas, o rėmelyje įrašas: „LE COMTE BRZOSTOWSKI / REFERENDAIRE DU GRAND DUCHÉ / DE LITHUANIE“⁴⁹. Įdomu, kad tame ekslibrise nepaminėtas nei kanauninko titulas, nei pavaizduota kanauninko skrybėlė. Turbūt šių titulų ir ypatybių jis daugiau nevertino.

Koks buvo šios bibliotekos likimas po T. Kosčiuškos sukilimo, nežinoma.

---

⁴⁷ *Brenztejn M.* Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832. Wilno, 1925. S. 12.

⁴⁸ *Daugirdaitė-Sruogienė V.* Lietuvos istorija. Vilnius, 1956. P. 725.

⁴⁹ *Kisarauskas V.* Lietuvos knygų ženklai. P. 36.

Greičiausiai biblioteka išliko, nes kai kurias jos knygas teko matyti Vilniaus universiteto bibliotekos fonde.

Žinomos asmeninės ir grafų *Kosakovskių* giminės bibliotekos. Pirmiausia reikėtų paminėti Uždaugavio vyskupą Juozapą Kazimierą Kosakovskį, kuris netoli Jonavos turėjo savo dvarų. Jį 1794 m. sukilėliai pakorė už tai, kad buvo Rusijos šalininkas. Savo testamente J. K. Kosakovskis biblioteką užrašė Vilniaus kapitulai, kuri knygas perdavė Vilniaus dvasinei seminarijai⁵⁰. Lietuvos Mokslo akademijos bibliotekos rankraštyne Vilniaus kapitulos fonde išliko 1800 m. iš Jonavos į Vilniaus katedrą pervežtų vyskupo J. K. Kosakovskio bažnytinių daiktų, bibliotekos ir muzikinių instrumentų sąrašas⁵¹. Bibliotekoje buvo 972 knygos, tarp jų lenkų kalba – 112, lotynų – 322, prancūzų – 494, italų – 38 ir vokiečių – 6. Pažymėtina, kad net pusė vyskupo knygų buvo prancūzų kalba.

XVIII a. antrojoje pusėje savo veiklumu garsėjo Breslaujos vaivada Mykolas Kosakovskis. Jis buvo Lietuvos izdo komisijos narys ir komisaras, 1767–1774 m. prižiūrėjo Nemuno pritaikymo laivybai darbus, 1787 m. laivybai pritaikė Šventąją⁵².

M. Kosakovskis 1760 m. nusipirko iš dvarininkų Skarulskių Vaitkuškių dvarą prie Ukmergės kartu su biblioteka, kurią gausiai papildė, ir taip davė pradžią vienai didžiausių XIX a. dvarų knygų kolekcijų. Šios bibliotekos knygų teko matyti Vilniaus universiteto bibliotekos fonde. Galbūt jau XVIII a. antrojoje pusėje M. Kosakovskis savo knygas papuošė stilingais odiniais apdarais ir superekslibrisu – kartu su Kosakovskių herbu „Juodvarnis“ centre, apie kurį mažesniuose kartušuose pavaizduoti dar septyni herbai⁵³.

Didikų *Lopacinskių* giminėje vienas uoliausių bibliofilų buvo Jonas Domykas Lopacinskis (1708–1778), pasirinkęs dvasininko karjerą. Baigęs teologijos studijas Vilniaus akademijoje, jis jau 1732 m. tapo Vilniaus kanauninku, o 1762 m. – Žemaičių vyskupu. Eidamas šias pareigas, jis daug nusipelnė savo vyskupijai: Varniuose pastatė kunigų seminariją, pradėjo statyti Šiluvos bažnyčią, rūpinosi mokyklų tinklo plėtimu. Savo knygų kolekciją J. D. Lopacinskis pradėjo rinkti dar studijuodamas akademijoje. Kolekcija sparčiai pradėjo didėti jam tapus kanauninku. Tada ji turėjo 2 tūkst. tomų. Tąpęs Žemaičių vys-

---

⁵⁰ Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 19.

⁵¹ MAB RS. F. 43–1456.

⁵² Tyla A. Kosakovskiai // Tarybų Lietuvos Enciklopedija. Vilnius, 1986. T. 2, p. 376.

⁵³ Kisarauskas V. Lietuvos knygu ženklai. P. 60.

kupu, J. D. Lopacinskis biblioteką padovanojo Varnių seminarijai. Tačiau 1784 m. ją išstiko nelaimė: per gaisrą dalis seminarijos bibliotekos knygų žuvo⁵⁴. Mums nežinomas šios bibliotekos knygų sąrašas, bet iš mūsų laikus pasiekusių šios kolekcijos knygų galima daryti išvadą, kad bibliotekos knygų daugumą sudarė religinė literatūra lotynų ir lenkų kalbomis. Pasak teiginių, kad vyskupiui rūpėjo lietuviškų knygų leidimas ir platinimas, bibliotekoje galėjo būti ir knygų lietuvių kalba. Tąpęs kanauninku, J. D. Lopacinskis rūpinosi, kad knygos turėtų jo ekslibrisą. Jis buvo panašus į antspaūdą, kurio apvalaus rėmelio viduje, barokiniame karūnuotame kartuše pavaizduotas Lopacinskių herbas su kanauninko skrybėle viršuje. Visa tai įrėmina įrašas ratu: „EX LIBRIS IOANNIS LOPACINSKI CANONICI VILNENSIS“. Tąpęs vyskupu, jis naujo spausdinto ekslibriso neužsisakė, nes, matyt, planavo savo rinkinį padovanoti seminarijai. Nepaisydamas šito, vyskupas ant smulkių lapelių ranka darydavo knygų įrašą „Ex Bibliotheca / Ill[ustriss]mi Joannis / Łopaciński / Episcopi Sa/mogitiens[is]“ ir įklijuodavo į knygas kaip ekslibrisą⁵⁵.

Biblioteką kaupė ir kitas šios didikų giminės atstovas Jonas Nikodemas Lopacinskis, Mstislavlio ir Lazdijų seniūnas (1747–1810). Jis valdė Šarkovščiznos ir Drisvėtų dvarus Vilniaus vaivadijoje ir Leonpolio dvarą prie Dauguvos, kurį ir pavertė savo pagrindine rezidencija, be to, čia jis perkėlė ir visus savo knygų rinkinius. Kiek jo bibliotekoje buvo knygų ir koks jų turinys, nežinome. Išliko gan kuklus šios bibliotekos ekslibrisas. Tai 22x61,5 mm stačiakampis lapelis su kursyvu išspausdintu įrašu: „Ex Bibliotheca / Leopoliensi / J.[ohannis] N.[icodemi] Łopacinski C;[apitanei] M;[scislavliensis]“. Vietovės pavadinimas „Leopolis“ primena lotynizuotą Lvovo miesto pavadinimą, ir tai privedė prie to, jog kai kurie ekslibrisų tyrinėtojai pradėjo teigti, kad J. N. Lopacinskio knygų kolekcija priskirtina Lvovui. Iš tikrųjų tai yra klaidinga nuomonė. Šią klaidą jau ištaisė kiti ekslibrisų tyrinėtojai⁵⁶. Knygų su J. N. Lopacinskio ekslibrisu randama Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje.

Asmeninę biblioteką turėjo ir jaunesnysis Jono Nikodemo brolis Tomas Ignas Lopacinskis (1753–1827), Lenkijos karaliaus rūmininkas (*camerarius*, *šambelionas*), Sarijos dvaro, esančio netoli Vitebsko, savininkas⁵⁷. Knygas rinko ir

⁵⁴ Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 120.

⁵⁵ Kisarauskas V. Lietuvos knygų ženklai. P. 60.

⁵⁶ Wityg W. Ex-libris'y bibliotek polskich. Warszawa, 1903. T. 1, s. 47-48; Kisarauskas V. Lietuvos knygų ženklai. P. 68.

⁵⁷ Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 74.

jo žmona Barbora Šadurskytė-Lopacinskiėnė; šios bibliotekos ekslibrise yra du herbai – Lopacinskių ir Šadurskių. Pats ekslibrisas yra beveik tiksliai J. S. Sapiegos ekslibriso kopija, jame skiriasi tik herbai ir įrašas: „Ex / Parva Biblioth.[eca] / Tomae Ignatij / Łopaciński / Sacr.[ae] Reg.[iae] Polon.[iae] Maj:[estatis] / Camerarij“. Pažymėtina, kad šis ekslibrisas vienintelis Lietuvoje išspausdintas įvairiomis spalvomis: žalsvomis, rudomis ir mėlsvomis. Taip pat įdomu, kad bibliotekos savininkas savo biblioteką kukliai pavadino „parva“, t. y. maža. Dalį savo bibliotekos 1779 m. T. I. Lopacinskis padovanojo Drujos bernardinų vienuolynui, o kai šis vienuolynas po 1831 m. sukilimo caro administracijos buvo uždarytas, konfiskuota jo biblioteka buvo pergabenta į Vilnių. Dėl to šiuo metu T. I. Lopacinskio knygų yra Vilniaus universiteto bibliotekos fonduose.

Pliateriai. Bibliofilijoje pasižymėjo iš Livonijos kilusi ir po visą LDK išsiskleidusi grafų Pliaterių (Broel-Plater) giminė. Iš jų kaip bibliofilą pirmiausia reikėtų paminėti Konstantiną Liudviką Pliaterį (1710?–1778), kuris 1746–1754 m. buvo vyriausiasis LDK raštininkas, o nuo 1748 m. – ir Livonijos seniūnas; tais pačiais metais jis buvo paskirtas Respublikos pasiuntiniu Rusijoje. Savo Kraslavos dvare prie Dauguvos sukaupe 3 tūkst. tomų biblioteką, kurioje daugiausia buvo istorinės ir teisinės literatūros knygų. Išliko ir jo ekslibrisas, sukurtas Vilniaus grafiko P. V. Balcevičiaus. Ženklas panašus į J. S. Sapiegos ekslibrisą, tik jo apačioje vietoj knygų Pliaterių herbą supa karinė atributika. Skiriasi, žinoma, ir herbas, ir įrašas „EX / BIBLIOTHECA / CONSTANTINI / LUDOVICI / PLATER / SUPREMI NO- / TARI M.[agni] D.[ucatus] L.[ithuaniae] PRAEF:[ecti] LIV:[oniae]“⁵⁸.

Žymiausias bibliofilas tarp grafų Pliaterių buvo, be abejo, K. L. Pliaterio sūnus Kazimieras Konstantinas Pliateris (1748–1807), Trakų kaštelionas (1790–1793) ir paskutinis LDK pakancleris (1793–1794), turėjęs tam tikrą literatūrinį ir mokslinį sugebėjimą, parašęs 16 tomų Lenkijos karalystės istoriją, kurios rankraštis buvo saugomas jo bibliotekoje. Iš pradžių jis savo knygų kolekciją rinko Daugeliškių dvare (Švenčionių pav.), vėliau, po tėvo mirties, perkėlė ją į buvusią tėvo rezidenciją, t. y. Kraslavos dvarą prie Dauguvos, ir sujungė su tėvo bibliotekos knygomis. Tai, kad K. K. Pliateris buvo atsidėjęs bibliofilijai visa širdimi, liudija jo archyvo dokumentai, šiuo metu laikomi Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyne⁵⁹. Pirmiausia minėtini K. K. Pliaterio su-

⁵⁸ Kisarauskas V. Lietuvos knygų ženklai. P. 84.

⁵⁹ MAB RS. F. 9. F. 132–77.

daryti dviejų knygų – XVII a. knygotyrininko Vilhelmo Saldeno „puikaus“ traktato apie knyginkystę⁶⁰ ir 1790 m. Paryžiuje išleisto „Bibliografinio, istorinio ir kritinio žodyno apie knygas“ – konspektai⁶¹. Jų autorius ypač daug dėmesio skyrė šiems klausimams: uždrausta knyga, reti leidiniai, spaudos pradžia (Gutenbergas ir kt.), taip pat ir praktiniams klausimams, pvz., knygų sustatymas bibliotekoje.

K. K. Pliateris nuolat domėjosi knygų rinka. Jo bibliotekoje buvo prekybinių Respublikos ir užsienio knygų katalogų. Vieną jų, žymiausio Berlyno knygų pirklio Frydricho Nikolajo 1780 m. išleistą knygų katalogą⁶², jis supjaustė į atskirus lapus ir prie kiekvieno pridėjo rašomojo popieriaus lapą su savo pastabomis ir papildymais, o pačioje pabaigoje – keletą lapų su prancūziškų leidinių dezideratais nuo 1699 iki 1770 m.⁶³ Greičiausiai jis visa tai panaudojo komplektuodamas savo biblioteką.

K. K. Pliateris taip pat mėgino sudaryti ir savo bibliotekos knygų katalogą. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje saugomas veikiausiai paties knygų savininko ranka rašytas „Bibliotekos Daugeliškėje prancūzų, lenkų, vokiečių, lotynų, rusų, anglų, lietuvių, ispanų knygų katalogas“, nurodant kiekvienos knygos kainą. Visi aprašai išdėstyti abėcėlės tvarka tam, kad būtų lengviau ieškoti⁶⁴.

Minėtame kataloge surašytos 367 knygos. Tarp prancūziškų knygų minėti ni Ž. Ž. Ruso, D. Didro, Voltero, Mirabo veikalai, kurie liudija apie švietėjišką, demokratinį paties K. K. Pliaterio nusistatymą, be to, reikia pažymėti ir jo domėjimąsi latvių kalba. Bibliotekoje buvo ir G. F. Stenderio „Nauja pilna latvių gramatika su pakankamu žodynu“ (Braunšveigas, 1761), ir „Latveska dziesmu gramata“ (Ryga, 1720), ir kitos knygos. K. K. Pliateris turėjo keletą Vilniuje išleistų knygų, pvz., „LDK Statutą“, įrištą į odą (išleidimo metai nenurodyti), tačiau lietuviškų knygų tarp jų neaptikta.

---

⁶⁰ *Salden Qwilem. De Libris variis, eorum usu et abusu...* Amsterdam, 1688.

⁶¹ *Dictionnaire bibliographique, historique et critique des livres rares, precieux, singuliers, curieux, estimé et recherchés.* Paris, 1790. T. 1.

⁶² *Nicolai F. Verzeichniss einer Handbibliothek der Klutrichen deutschen Sdrifgen zum Vergninger und Unterricht wie auch die brauchbarsten Ausgaben der klassischen Autoren...* Berlin, 1780.

⁶³ MAB RS. F. 9. BF. 269.

⁶⁴ MAB RS. BF-63. *Catalogue des livres Francais, Polonais, Italiens, Allemands, Latins, Russis, Anglois, Lithuanies, Espagniol, compis dans la Bibliotheque de Daugeliszki.*

Toliau dirbdamas prie savo katalogo, K. K. Pliateris bandė sudaryti jį remdamasis kalbiniu principu: „libri latini“, „libri gallici“ ir t. t., taip pat atskirai buvo sudarytas „Catalogus librorum prohibitorum, cum polonicis qui sunt prohibiti“⁶⁵. Viso katalogo jis arba nespėjo sudaryti, arba kitos sudėtinės katalogo dalys pasimetė.

Rūpestingai K. K. Pliaterio prižiūrimas bibliotekos fondas labai išaugo ir prieš pat jo mirtį jau siekė 10 tūkst. tomų. 1810 m. biblioteka vėl buvo perkelta į Daugeliškes; čia 1812 m., per prancūzmetį, kiek nukentėjo, bet K. K. Pliaterio sūnaus Konstantino dėka vėl pasipildė, ypač lenkiška literatūra⁶⁶. Apie bibliotekos sudėtį statistinių duomenų yra tik iš XIX a. vidurio. Iš tikrųjų jie charakterizuoja jos padėtį mirus K. K. Pliateriui. Pasak F. Radziševskio⁶⁷, biblioteka XIX a. viduryje, perkėlus ją vėl į Kraslavą, turėjo 1176 tomus teologijos literatūros, tarp jų būta ir puikių bažnyčios tėvų foliantų rinkinių, 1736 tomus istorinės literatūros, ypač Šiaurės ir Rytų Europos istorijos klausimais, 1436 tomus teisės ir politikos, 2140 tomų beletristikos, 407 tomus literatūros istorijos, 501 tomą medicinos, 600 tomų gamtos mokslų klausimais ir 2354 tomus periodikos. Be to, biblioteka turėjo nemažai brangių atlasų ir kitų kartografinių leidinių rinkinį, taip pat rankraščių kolekciją.

Iš viso tai buvo viena turtingiausių ir geriausiai prižiūrėtų privačių Lietuvos bibliotekų. Be abejo, tokia biblioteka privalėjo turėti ir savo ekslibrisą. Ar ji jį turėjo? Greičiausiai taip. Mūsų laikus pasiekė tiksliai neidentifikuotas XVIII a. antrosios pusės ekslibrisas, kuriame stačiakampio rėmelio viduje pavažduota sėdinti karo ir valstybinės išminties deivė Minerva, vienoje rankoje laikanti ietį, o kitoje – ovalų skydą su grafų Pliaterių herbu. Griuvėsių fone atsirėmę į cokolį stovi du *putti*: vienas jų laiko knygą ir kažką aiškina kitam. Ant cokolio dviem eilutėm kursyvu įrašyta „Le Comte / Plater“, numestame ant žemės popieriaus lape – ekslibrisą sukūrusio dailininko parašas „C. Antonini inv.“ Šis stilingas ekslibrisas greičiausiai priklausė Kazimierui Konstantinui Pliateriui⁶⁸.

Kitai Pliaterių giminės linijai priklausė Konstantino Liudviko bendraamžis Juozapas Vincentas Pliateris (1730?–1806), Lietuvos Brastos, Daugpilio, Ratan, Volpos seniūnas (1761–1770), nuo 1771 m. turėjęs LDK lauko raštininko, o

⁶⁵ MAB RS. F. 9. BF. 898; F. 9. BF. 881.

⁶⁶ *Radziszewski F.* Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 33–34.

⁶⁷ Ten pat. P. 34.

⁶⁸ *Kisarauskas V.* Lietuvos knygų ženklai. P. 83.

nuo 1773 m. – Trakų kašteliono titulus. Apie jo pasišventimą bibliofilijai liudija tik išlikęs jo ekslibrisas, blogas Konstantino Liudviko Pliaterio ekslibriso pamėgdžiojimas. Skiriasi tik savininko įrašas „EX / BIBLIO:[theca] / IOSEPHUS / VINC:[entus] COMES / A. PLATER. / NOTARIUS / COMPESTRIS / M.[agni] D.[ucatus] L.[ithuaniae]“. Apie jo biblioteką nieko konkretaus nežinoma, neaiški ir jos buvimo vieta, nes šiam Pliateriui LDK teritorijoje priklausė keletas dvarų. Anot kai kurių ekslibrisų tyrinėtojų, išlikusios šios bibliotekos knygos yra istorinės ir labai retos⁶⁹.

Centriniame valstybiniame archyve išliko Pliateriams priklausančio Dusečių dvaro XVIII a. knygų sąrašas „Regestr ksiązek w bibliotece Dusiatkiey“⁷⁰. Sąrašė minima per 100 pavadinimų knygų.

XVIII a. bibliofilų būta ir tarp Pliaterių giminės moterų. Beje, išliko knygų su XVIII a. pabaigos ekslibrisu, priklausiusiu Onai Pliaterytei. Ekslibrise romantiško landšafto fone pavaizduota po medžiu skaitanti moteriškė, apačioje atskleista knyga ir gaublys, taip pat lentelė su užrašu „Anne Comtesse / Plater“. Kuriai Pliaterytei priklausė šis ekslibrisas, nenustatyta, nes Pliaterių giminėje buvo ne viena Ona⁷¹.

Vertingą knygų rinkinį turėjo kitas Livonijos riterių luomo atstovas grafas Mykolas Jonas *Borchas-Lubošitzas* (1751–1810), kelių dvarų Padauguvyje savininkas. Už nuopelnus Žečpospolitai jis buvo apdovanotas Baltojo erelio, šv. Stanislovo ir kitais ordinais. Būdamas literatas ir mokslininkas, domėjęsis mineralogija, jis negalėjo apsieiti be savo privačios bibliotekos, kurią iš pradžių kaupė Varaklianų dvare, – čia jis surinko apie 4000 tomų, skirtų daugiausia gamtos mokslų klausimams⁷². XVIII a. pabaigoje jis persikraustė į Preilių dvarą, kur jo biblioteka išsiplėtė iki 8 tūkst. tomų. Po M. J. Borcho mirties lenkiškąją šios bibliotekos dalį įsigijo grafas Jonas Tiškevičius ir patalpino savo Astravos dvare netoli Biržų⁷³.

M. J. Borcho biblioteka turėjo du ekslibrisus: mažasis buvo standartinio dydžio, jame ant nupiešto pjedestalo akmens matomas įrašas „EX BIBLIOTHECA / WARCLANENSI / COMIT:[TIS] DE BORCH“. Ant pjedestalo pa-

---

⁶⁹ *Wutyg W.* Ex-libris'y bibliotek polskich. S. 65.

⁷⁰ *Jučas M.* Žinios apie Lietuvos XVII–XIX a. dvarų bibliotekų katalogus // Iš Lietuvos bibliotekų istorijos. P. 47.

⁷¹ *Kisarauskas V.* Lietuvos knygų ženklai. P. 82.

⁷² *Radziszewski F.* Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 87.

⁷³ Ten pat. P. 67.

statytas ovalinis karūnuotas kartušas, puoštas ažuolo ir lauro šakomis; jame pavaizduotas Borchų herbas „Trys kovai“. Didysis M. J. Borcho ekslibrisas (150x111 mm) savo neįprastu meninio apipavidalinimo prašmatnumu ir puošnumu tiesiog išsiskiria iš pamažu XVIII a. susiformavusių standartinių ekslibrisų, kuriems buvo būdingos ir tam tikro dydžio normos, ir tam tikros meninės išraiškos formų schematizmas bei lakoniškumas. Ekslibrise tarp ažuolo iš vienos pusės ir dekoratyvinių medžių eilės iš kitos ant apgriuvusio mūro sienos yra karūnuotas su trimis šalmais viršuje ir apgaubtas mantija didysis skydas – Borchų giminės herbas su 15 heraldinių detalių. Šį didįjį herbinį skydą iš kairės remia antikinis karys, o iš dešinės – erelis su vėliavėle. Didžiojo herbo centre nupieštas mažas skydas su Borchų herbu „Trys kovai“ ir devizu „Tres in uno“. Ant postamento yra dar vienas devizas ir užrašas „EX BIBLIOTHECA WARC-LANENSI / EX:[cellentissimi] COMMIT:[tis] DE BORCH“ ir t. t., labai detaliai nurodantis visas grafo pareigas ir ordinus, kuriais jis buvo apdovanotas. Šį ekslibrisą 1790 m. išraižė Berlyno grafikas S. Halle⁷⁴.

Tarp bibliofilų minimas ir grafas Mykolas Jurgis Vandalinas *Mnišekas* (1742–1806), Volynės didikas, LDK didysis sekretorius (nuo 1778 m.), LDK rūmų maršalka (nuo 1781 m.) ir Lenkijos Karalystės didysis maršalka. Po 1785 m. jis valdė Slonimo seniūniją, tačiau pagrindinė jo rezidencija buvo Višniovece, Volynėje. Iš pradžių Mnišeko biblioteka buvo nedidelė, jos pagrindą sudarė iš kunigaikščių Višnioveckių perimtos 1400 knygų⁷⁵. Biblioteka labai padidėjo antrosios bibliofilo žmonos U. M. Zamoiskaitės pastangomis ir XVIII a. pabaigoje jau turėjo 5000 tomų, neskaitant keleto šimtų lenkiškų knygų, kurios priklausė Mnišekų sekretoriui J. Motovidlai, taip pat gausaus Višnioveckių, Mnišekų ir Zamoiskių giminių archyvo⁷⁶. Maršalkos M. V. J. Mnišeko biblioteka turėjo ir savo ekslibrisą, vaizduojantį erelį, laikantį rokokinį kartušą su Mnišekų giminės herbu, už jo nupiešta maršalkos lazda, o žemiau kabo trys ordinai – Baltojo erelio, šv. Stanislovo ir rusiškas šv. Andrejaus. Apačioje įrašas: „Ex Libris Mich: Comitiss Vandalini Mniszech“. Po maršalkos mirties biblioteką labai praturtino jo sūnus Jurgis, didelis literatūros mylėtojas. Deja, biblioteka vėliau buvo išbarstyta. Dalį Mnišekų rinkinio 1857 m. kartu su Višneveco dvaru įsigijo grafas Vladimiras Pliateris.

⁷⁴ *Wityg W.* Ex-libris'y bibliotek polskich. S. 23.

⁷⁵ *Radziszewski F.* Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 117.

⁷⁶ Ten pat. P. 118.

Prie didikų bibliofilų galima priskirti ir Adomą *Chmarą* (1720–1805), pasukutinį Minsko vaivadą, Gižovskio seniūną, Baltojo erelio ir šv. Stanislovo ordino kavalierių, kuris savo Semkovo dvare (netoli Radoškovičių) sudarė kelių šimtų knygų biblioteką. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje išliko jo gan primityvus ranka rašytas ekslibrisas. Rėmelio viduje yra įrašas rudu rašalu „z Biblioteki J W Pna Adama Chmary Wojewody Mińskiego...“ Nebūdamas labai kilmingas, jis pamėgdžijo kitus rinkdamas knygas ir žymėdamas jas kad ir kukliu ekslibrisu. Po jo mirties knygų rinkinys buvo išblaškytas⁷⁷.

Prie didikų bibliofilų kai kas priskiria ir Antaną *Tyzenhauzą* (1733–1785), LDK rūmų išdininką, Gardino seniūną ir Valstybės ekonomijų valdytoją, 1759 m. gavusį grafo titulą. Žinoma, kad A. Tyzenhauzas Gardine subūrė mokslininkų ir įvairių amatų specialistų grupę, pradėjo statyti tekstilės, popieriaus ir kitas manufaktūras, čia įkūrė spaustuve, pradėjo leisti laikraštį, organizavo bendro lavinimo mokyklą, kadetų, taip pat buhalterių ir matininkų kursus, įrengė fizikos ir gamtos kabinetus, pirmąjį Lietuvoje botanikos sodą, kuris netrukus didžiavosi turįs 1500 augalų rūšių, organizavo medicinos-chirurgijos ir veterinarijos mokyklą su specialiąja biblioteka, įkūrė teatrą ir pirmąjį baletą Lenkijoje ir Lietuvoje ir t. t.⁷⁸ Visai suprantama, kad šioje plačiašakėje veikloje jam buvo reikalingos knygos, perkamos dideliais kiekiais. Bet į knygas jis žiūrėjo ne bibliofiliškai, o grynai pragmatiškai, kaip į įrankius sprendžiant ūkines problemas. Vėliau, kai A. Tyzenhauzo projektai sugriuvo, dalis jo sukauptos literatūros išsibarstė. Medicinos-chirurgijos mokykla ir jos knygų rinkinys buvo perkelti į Vyriausiąją Lietuvos mokyklą Vilniuje.

Dvi asmeninės didikų bibliotekos buvo Panemunės dvare. Šis dvaras (dabar Zapyškis) tuomet priklausė Sapiegosms. Tačiau pirmas knygų sąrašas mini ir jį, ir kitą palikto turto savininką, mirusį Vitebsko kaštelioną Simoną *Sirutį* („postfata Szymona Sirucia w Poniemuniu naydującego“). Knygų sąrašas (taxa xiąg), sudarytas 1774 m. birželio 20 d., nurodo iš viso 139 pavadinimų knygas ir jų kainas. Iš knygų turinio galima spręsti, kad tai ne tiek bibliofiliškas rinkinys, kiek parankinė valdininko biblioteka pradedant 7 tomų „Volumina legum“, įvertintu 80 auksinių, ir kitais teisės leidiniais⁷⁹.

---

⁷⁷ *Kisarauskas V.* Lietuvos knygų ženklai. P. 36

⁷⁸ *Daugirdaitė-Sruogienė V.* Lietuvos istorija. P. 730–731.

⁷⁹ CVIA f. SA. B. 13. 715. L. 770a–773; *Jučas M.* Žinios apie Lietuvos XVII–XIX a. dvarų bibliotekų katalogus. P. 48.

Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne laikomas „Visų randamų Panemunėje knygų sąrašas iš 1779 metų“⁸⁰. Sąraše knygų savininkas nenurodytas, bet greičiausiai jis buvo vienas iš Sapiegų giminės atstovų. Iš viso sąraše nurodytos 383 knygos, suskirstytos į penkis skyrius (classis) pagal turinį ir kalbas. Pirmame skyriuje buvo mėginta sutalpinti visą teisinę ir politinę literatūrą, reikalingą vykdančiam valstybines pareigas asmeniui. Jame įrašyti 42 tomai, pradedant „Legis“, „Statuta“, „Constitutionis“, „Privilegiae Regni Poloniae UMD Litvaniae“, parašyti arba išėję nuo 1347 m. iki 1640 m., ir baigiant 1747 m. neeilinio Varšuvos seimo konstitucijomis. Be to, kartu su šiais leidiniais tame pačiame skyriuje yra ir Niesieckio herbyno visi 4 tomai, ir „Flavii Josephi decem libros antiquitarum Judaicarum“, ir „Ekonomika Zemianstwa“, ir „Oratorinis menas“, ir Liutensio geografija lenkų ir lotynų kalbomis. Antrame skyriuje yra tik literatūra prancūzų kalba – iš viso 110 tomų nuo Voltero ir Roleno istorinių veikalų iki Moljero komedijų. Trečiame skyriuje surašytos knygos lenkų kalba; čia yra iš viso 119 tomų įvairiomis temomis, pirmenybė teikiama istorinei literatūrai. Ketvirtame skyriuje nurodyta literatūra lotynų kalba – iš viso 82 tomai; tarp šių knygų yra A. Vijūko-Kojelavičiaus „Lietuvos istorija“, A. Mištolto „Historia illustrissimae domus Sapiehanae“. Penktą skyrių sudaro religinė literatūra lenkų kalba – iš viso tik 30 pavadinimų.

Pavyzdžių, kad bibliofilija XVIII a. pradžioje būtų paplitusi tarp šlėktų, beveik neturime. Nors iš XVIII a. pirmosios pusės išliko daugybė bajorų dvarų ir palivarkų inventorių, tačiau tik viename kitame minimi knygų rinkiniai. Dažniausiai juos turėjo tik labiau pasiturintys bajorai, kurie, mėgdžiodami karalius ar didikus ir, žinoma, norėdami patenkinti kuklius dvasinius poreikius, savo dvaruose įrengdavo paveikslų galerijas arba sukaupdavo knygų ir numizmatikos rinkinių. Tiesa, iš pradžių šios bajorų bibliotekos buvo gana skurdžios. Tipišką tokios bibliotekos vaizdą gali suteikti Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyne esantis Nieseikovščiznos dvaro judamojo turto inventorių (Compendium wszystkich skrzyn moich)⁸¹, sudarytas 1723 m. kovo 1 d. Šiame inventoriuje pateiktas dvare turėtų knygų sąrašas. To, kur buvo tas dvaras ir kam priklausė jo turtas, dokumentas nenurodo. V. Abramavičius, kuris pirmasis aprašė šį dokumentą, spėliojo, kad turtas ir knygų rinkinys priklausė vienam iš Sapiegų⁸². Mūsų nuomone, sprendžiant iš aprašyto turto sudėties ir

⁸⁰ VUB RS. F. 3–141. Registr. xiąg wszystkich znajdujących się w Paniemunie. Roku 1779.

⁸¹ MAB RS. F. 20 TA–3368.

⁸² Feodalinių žemės valdų Lietuvoje inventorių aprašymas. P. 162.

jo vertės, vargu ar jis galėjo priklausyti kuriam nors iš Sapiėgų. Tai greičiausiai kokio nors pasiturinčio šlėktos nuosavybė.

Knygų sąrašė yra tik 90 pavadinimų, surašytų labai nerūpestingai, nenurodant autorių, leidimo vietos ir metų. Sąrašas pradedamas Žygimanto „Statutu“ ir kita teisine literatūra, konstitucijomis (nuo 1550 iki 1717 metų), manifestais ir t. t. Turbūt šių knygų savininkas dirbo teisme. Be to, rinkinyje yra ir įvairių proginių leidinių – panegirikų, epitafinių pamokslų ir pan., taip pat yra ir antikos autorių – Horacijaus, Ovidijaus, Demokrito, Ezopo kūriniių, keletas istorinės literatūros leidinių, tarp jų ir M. Strijkovskio „Kronika“, apie 10 religinių leidinių, populiarių XVI a. liaudies romanų: „Magilionos istorija“, „Aleksandro Didžiojo istorija“. Visa tai liudija apie savininko nepretenzingą kaip skaitytojo skonį. Dauguma leidinių išspausdinta lenkų kalba, tik keletas knygų lotynų, dvi vokiečių ir viena italų kalbomis.

XVIII a. antrojoje pusėje jau atsirado nemažai privačių bajoriškų bibliotekų su fondais, viršijančiais tūkstantį ir daugiau tomų, aprūpintų katalogais ir ekslibrisais.

Vienas iš tokių yra Mykolo Jeronimo *Skarbeko Važinskio*, LDK raštininko (1746–1755) gan stilingas barokinis ekslibrisas. Nors ekslibrise nėra kūrėjo signatūros, jis laikomas žinomo Vilniaus grafiko V. P. Balcevičiaus kūriniiu⁸³. Deja, pačios M. J. Skarbeko Važinskio bibliotekos pėdsakų neaptikta. Apie kitus bajorų knygų rinkinius turime konkretnės informacijos.

Mykolas *Jelenskis*, kelių dvarų Vilniaus ir Trakų vaivadijose savininkas, savo Skarbutėnų palivarke netoli Trakų 1763 m. balandžio 24 d. surašytame inventoriuje mini turtingą biblioteką ir paveikslų galeriją⁸⁴. Kitos bajorų Jelenskių šeimos narės Juditos Jelenskytės de Raes, Trakų pataurinininko Pranciškaus de Raes našlės, Dembynės dvaro (Trakų pav.) 1786 m. sudarytame inventoriuje paminėtas „Kabinet niewielki czyli Biblioteka“ su dviem spintomis knygoms sudėti. Kartu pateiktas ir jose saugomų knygų sąrašas, kuriame surašyti 124 knygų 193 egzemplioriuose pavadinimai⁸⁵. Nors sąrašas pradedamas dviejų tomų „Biblia sacra latina – polonica vulgata“, religinės literatūros bibliotekoje stebėtinai nedaug – vos septyni procentai. Rinkinys sudarytas daugiausia iš pasaulietinės literatūros lenkų kalba. Knygų lotynų kalba buvo 5, prancūzų – 4.

Bibliotekoje buvo vienas kitas mokslinis leidinys, pvz., trijų tomų Rusijos

⁸³ *Galaunė P.* Ex-librisas Lietuvoje (XVI–XX šimt.). Kaunas, 1926. P. 21.

⁸⁴ Feodalinių žemės valdų Lietuvoje inventorių aprašymas. Vilnius, 1963. P. 232.

istorija arba humanistų Erazmo Roterdamiečio ir Liudvigo Žuano Viveso darbai, tačiau daugiausiai vyravo lengvo skaitymo literatūra: „Žurnalas vaikams“, „Panelių žurnalas“, „Suaugusių damų žurnalas“ (kiekvieno po keturis tomus), „Metodas tėvams kaip auklėti vaikus fiziškai“, „Puikus virėjas“ ir panaši literatūra.

Po vyro mirties J. Jelenskytė-Raes tęsė savo dvaro bibliotekos komplektavimą ir įsigijo 28 pavadinimų knygų 72 tomuose: 60 tomų „Prūsijos Karaliaus anekdotų“ ir 5 „Turkijos istorijos“ tomus (juos pirko už 40 auksinių!), 3 tomus „Geografijos žodynelio“, „Robinzono nuotykius“ ir „Naująjį Robinzoną“. Viena sąrašo pastaba „Pocziwy człowiek“ tłumaczenia moiego“ rodo, kad J. Jelenskytė-Raes reiškėsi ne vien kaip uoli skaitytoja, bet ir kaip vertėja.

Be abejo, tokių nedidelių namų bibliotekų XVIII a. antrojoje pusėje ir ypač jo pabaigoje Lietuvoje būta ir kitose labiau pasiturinčių bajorų gūžtose, bet jų savininkus vargu ar galima pavadinti bibliofilais tikrąja šio žodžio prasme. Šie bajorai apie retų ir vertingų unikumų kolekcionavimą, žinoma, negalvojo, jiems literatūra pirmiausia buvo reikalinga pasiskaityti ir pagaliau ta, kurios vieno tomo kaina nebuvo didesnė nei 2-4 auksinai. „Baltų varnų medžiotojais“ ir retųjų kolekcijų sudarytojais galėjo būti tik tokie magnatai kaip Radvilos arba tokie aukšti bažnytiniai dignitoriai kaip Zaluskiai. Vis dėlto paneigti asmeninių bajorų bibliotekų kultūrinę reikšmę negalima. Tarp jų buvo ir tokių, kurios išsiskirdavo iš kitų šio tipo bibliotekų kultūrine savo fondų svarba ir suvaidino tam tikrą švietėjišką vaidmenį visuomenėje. Kai kurias iš tokių bibliotekų reikėtų paminėti.

Trakų vaivadijoje Bičiūnų dvare, netoli Onušio, XVIII a. pabaigoje biblioteką turėjo prancūzų švietėjų šalininkas Adomas *Zaleskis*. Jos fondas siekė 6000 tomų. Bibliotekoje vyravo grožinė literatūra ir prancūzų filosofų veikalai. A. Zaleskis turėjo ir savo ekslibrisą – karūnuotame kartuše, papuoštame augalų šakelėmis, buvo pavaizduotas giminės herbas. Deja, ši biblioteka neišliko Lietuvoje: jos savininkui mirus (1812 m.), knygos buvo išgabentos į Lenkiją⁸⁵. Zaleskių šeima Papartėlių dvare Trakų vaivadijoje XVIII a. pabaigoje turėjo ir kitą gerą biblioteką, apie kurią konkretesnių žinių neradome.

Bibliotekos buvo kaupiamos ir Lietuvoje išsišakojusioje bajorų *Gruževskių* giminėje. Mirus Deltuvos dvaro savininkui Jokūbui Gruževskiui 1795 m. bir-

⁸⁵ MAB RS. F. 138–1441. Dembynės dvaro inventoriūs.

⁸⁶ *Kisarauskas V. Lietuvos knygų ženklai*. P. 165.

želio mėn. buvo sudarytas turto inventorius, įrašytas į Ukmergės pilies teismo knygas. Jame nurodyta, kad yra „knygos vokiškos, knygos prancūziškos, knygos lenkiškos, knygos lotyniškos ir knygos įvairiomis kalbomis“⁸⁷. J. Gruževskis iš viso turėjo apie 2000 tomų.

Kita Gruževskių giminės biblioteka priklausė Kelmės dvaro savininkui generolui Jurgiui Gruževskiui. Būdamas reformacijos šalininkas, jis surinko vertingą protestantų ir arijonų knygų ir rankraščių kolekciją, viršijančią 5000 tomų⁸⁸. Apie šio knygų rinkinio vertę kalba ir tai, kad jame buvo S. B. Chilinskio Biblijos vertimo į lietuvių kalbą fragmentas, 1805 m. savininko padovanotas Vilniaus universiteto bibliotekai⁸⁹.

Tarp bibliofilų minėtinas ir Mikalojus Kiprijonas *Moravskis*, masonas ir prancūzų švietėjų adeptas, didiko Karolio Radvilos įgaliotinis, 1786, 1788 ir 1790 m. seimų deputatas, 1794 m. sukilimo Lietuvos vyriausybės narys. Po sukilimo numalšinimo jis pasitraukė į žmonai priklausantį Laukesos dvarą (prie Daugpilio). Galbūt tenai šis veikėjas perkėlė ir savo turtingą biblioteką. Apie viso rinkinio sudėtį ir tolesnį jo likimą žinių nerandama. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje išliko M. K. Moravskio knygų su stilingu ekslibrisu: įmantriaiame rokokiniame rėmelyje pavaizduotas herbiniis karūnuotas skydas, viršuje vėliavos, iš šonų stilizuoti augalai, po skydu įrašas kursyvu: „Ex Libris / Nicolai Cypriani / Morawski“. Ekslibrisą sukūrė graveris J. G. Fridrichas⁹⁰.

XVIII a. pabaigoje bibliofilas buvo apsišvietęs bajoras Juozapas *Scipionas*, Lydos seniūnas, 1791 m. apdovanotas šv. Stanislovo ordinu. Jo biblioteka iš pradžių laikyta Varanavo dvare, o vėliau perkelta į Sirokomlę, kur buvo sunaikinta per 1831 metų sukilimą. Ekslibrisų tyrinėtojo V. Witygo liudijimu, J. Scipiono knygos nugarėlėje turėjo įspausą įrašą „I. SCIPIO. / STAR. / LIDZ“ ir spausdintą ekslibrisą su įrašu „Józef Scypion Starosta Lidzki“⁹¹.

Vilniaus universiteto bibliotekoje yra knygų su Antano *Dziekonskio* ekslibrisu. Jų savininkas buvo artimas Jokimui Liūtaurui Chreptavičiui žmogus, kurį laiką jo padėjėjas, taigi turbūt nuo jo ir užsikrėtė bibliofilijos aistra. Savo kaip valdininko karjerą jis pradėjo 1762 m., vėliau buvo paskutinis LDK rūmų izdininkas (nuo 1785 m.). Mirė 1812 m. Jo knygos esantys ekslibrisai yra nedideli

⁸⁷ Jučas M. Žinios apie Lietuvos XVII–XIX a. dvarų bibliotekų katalogus. P. 47.

⁸⁸ Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 24–25.

⁸⁹ Biržiška V. Aleksandrynas. Čikaga, 1960. P. 350.

⁹⁰ Wityg W. Ex-libris'y bibliotek polskich. S. 52.

⁹¹ Ten pat. P. 69.

stačiakampiai popieriaus lapeliai, kukliai papuošti ornamentuotais rėmeliais, kuriuose nurodyta knygų savininko vardas ir pavardė bei pareigos⁹². Vilniaus universiteto bibliotekoje esančios jo knygos daugiausia yra pasaulietinio turinio ir lenkų kalba.

Kžyvičiuose (Vilniaus vaivad., Vileikų valsč.) *Chodzkų* dvare XVIII a. antrojoje pusėje taip pat buvo sukaupta turtinga biblioteka. Ji ypač išaugo kunigo Ignoto Chodzko, jėzuitų kolegijos Žodiškiuose rektorius pastangomis. Bibliotekoje buvo net keletas tūkstančių knygų⁹³.

Bibliofilų būta ir tarp apsišvietusių vienuolių, dažniausiai kilusių iš bajorijos. Leidimą kaupti savo asmeninį knygų rinkinį vienuolis turėjo išsirūpinti iš savo ordino vadovybės. Štai dėl to tokių rinkinių ekslibrisuose visur pažymėta „Cum licentia superiorum ordinis“. Be to, toks vienuolis turėjo pažadėti, kad po mirties jo knygų rinkinys atiteks vienuolynui arba prie jo veikiančiai mokyklai. Komplektuodami savo asmeninius knygų rinkinius, ypač pasireiškę XVIII a. Lietuvos vienuoliai dominikonai. Žymiausi bibliofilai buvo Zigmantas Hilarijus *Piskovskis Pomianas*, Dominikas *Sivickis* ir Juozapas Tomas Grigalius *Šimokas* (Szymak).

Z. H. Piskovskis buvo Vilniaus šv. Dvasios konvento generalinės studijos teologijos lektorius, ordinarinis metafizikos profesorius, Gardino vienuolyno vienuolis, miręs 1762 m. Liškiavoje. Savo knygų rinkinį, susidedantį iš literatūros teologijos, filosofijos ir teisės klausimais (iš viso apie 600 pavadinimų), jis paskyrė Gardino dominikonų bibliotekai⁹⁴. Šis rinkinys turėjo ekslibrisą, pagamintą Vilniaus grafiko P. Balcevičiaus. Piešinys buvo nesudėtingas: viršuje virš gaublio ir dviejų biustų užrašyta „Cum Licentia Superioru Ordinis“, po juo barokiniame įrėminime apvalioje plokštumoje „EX / LIBRIS / BIBLIOTHECAE / PERSONALIS / P[atris] F[ratris] HILARIONIS / PISKOWSKI / ORD:[inis] PRED[icatorum]“. Žemiau karūnuotame kartuše pavaizduoti du herbai: kairėje – netikras dominikonų ordino herbas (šuo su šlakstytuvu dantyse), dešinėje – Piskovskių giminės herbas. Ekslibriso kairėje ir dešinėje yra barokiniai papuošimai, knygos, rašymo ir braižymo priemonės.

Nuo Z. H. Piskovskio ekslibriso mažai skiriasi Gardino dominikono Hilarijaus Pomiano ekslibrisas, sukurtas net anksčiau už pirmąjį to paties meistro

---

⁹² *Kisarauskas V.* Lietuvos knygų ženklai. P. 44.

⁹³ *Radziszewski F.* Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 37.

⁹⁴ Ten pat. P. 16.

P. Balcevičiaus. Manoma, kad, gaminant Z. H. Piskovskio ekslibrisą, buvo panaudota H. Pomiano ekslibriso vario klišė, iš jos išskustas H. Pomiano nuosavybės įrašas ir herbas, o vietoj jų įdėtas naujas įrašas ir herbas. Apie H. Pomiano asmenį ir jo biblioteką konkrečių žinių neišliko, yra net manoma, kad H. Piskovskis ir H. Pomianas yra vienas ir tas pats asmuo⁹⁵. Knygų su H. Pomiano ir su Z. H. Piskovskio ekslibrisais yra Vilniaus universiteto bibliotekoje.

Minėtų Gardino dominikonų asmeninės bibliotekos rinkinio dydžiu ir verte gerokai pranoko XVIII a. antrosios pusės vieno žymiausių Lietuvos bibliofilų Dominiko Sivickio, iškilusio nuo Gardino dominikonų konvento eilinio vienuolio iki to ordino Lietuvoje provincijolo, biblioteka. Spėjama, kad jo knygų kolekcija siekė per 20 tūkst. tomų. Joje buvo nemaža retenybių: Vilniaus akademijos bibliotekai priklausęs vienas Žygimanto Augusto kolekcijos tomas, knygos su kitų bibliotekų ekslibrisais – vienuolynų, bažnyčių, privačių asmenų. Vilniaus universiteto bibliotekoje šiuo metu yra 19 inkunabulų su D. Sivickio ekslibrisais bei antspaудais⁹⁶. D. Sivickis priklausė prie tokių knygų kolekcionierių, kurie išnaudodavo kiekvieną progą praturtinti savo asmeninę kolekciją unikumais. Kartais tam jis griebdavosi net ir nedorų metodų. Tiesa, kaip nuopelną jam reikia priskirti tai, kad savo kolekciją jis perdavė Gardino dominikonų vienuolynui (1762), bet ir po to nenustojo rinkti knygas. D. Sivickis, pamėgdžiodamas Z. H. Piskovskį ir H. Pomianą, taip pat užsisakė savo bibliotekos ekslibrisą. Jį pagamino mažai patyręs graveris, kuris grubiai nukopijavo nuo atspaudo vieną P. Balcevičiaus sukurtą H. Pomiano ekslibriso variantą. Kaip tik dėl to rašymo priemonės D. Sivickio ekslibrise atsidūrė ne dešinėje, o kairėje⁹⁷. Žinoma, buvo pakeistas ir herbas, o viršuje vietoj gaublio graveris užsakovo prašymu įdėjo supintus D. Sivickio inicialus *FDS* (*Frater Dominicus Sivicki*). Vis dėlto D. Sivickis dažniausiai savo knygas žymėdavo antspaudu, kurio ovaliame laurų vainike supintos trys raidės – *FDS*. Šiuo metu žinomi du šio atspaudo variantai.

D. Sivickio asmeninė biblioteka praturtino Gardino dominikonų vienuolyno biblioteką, o dominikono Juozapo Tomo Grigaliaus Šimoko knygų rinkinys

---

⁹⁵ *Wityg W.* Ex-libris'y bibliotek polskich. S. 54.

⁹⁶ *Feigelmanas N.* Lietuvos inkunabulai. Vilnius, 1975. Nr. 27, 85, 89, 91, 134, 188, 199, 205, 208, 231, 320, 339, 395, 407, 409, 428, 429, 436, 451.

⁹⁷ *Kisarauskas V.* Lietuvos knygų ženklai. P. 116.

papildė Vilniaus dominikonų Šv. Dvasios vienuolyno biblioteką. Pastarasis taip pat buvo gana vertingas, nes turėjo net inkunabulų. Vienas iš šių inkunabulų su Šimoko ekslibrisu dabar saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje. Tai Jokūbo de Voragino „Legenda aurea sanctorum, sive Lombardica Historia“ (Hagenau, 1497)⁹⁸.

J. T. G. Šimokas buvo bažnyčios istorikas, Vilniaus dominikonų vienuolyno viršininkas ir Lietuvos dominikonų provincijolas. Jis neturėjo tokio puošnaus ekslibriso kaip aukščiau minėti Gardino dominikonai bibliofilai. J. T. G. Šimoko knygų ženklas buvo kuklus spausdintas lapelis be rėmelio su įrašu: „Bibliothecae personalis / F.[ratri] Gregorij Szymak / M[a]g[ist]ri, Not:[arii] Apost:[olici] Pr[ovincia]l[i]s / Litv:[aniae] O.[rdinis] P[raedicatorum]“. Keletą jo rinkinio knygų išsaugojo Vilniaus universiteto biblioteka. Jose rastas J. T. G. Šimoko ranka įrašytas dovanojimo įrašas: „Gratia[...] F. Gregorij Szymak Applicatur Bibliothecae majori Conventus Vilmensis S. Spiritus Ordinis Praedicatorum“.

Bibliofilų buvo ir tarp kunigų. Žinoma, kad Punioje knygas rinko vietos parapijos kunigas J. *Chuščia* (1747–1776). Jo biblioteka buvo gana gausi. Ypač gerai buvo sukomplektuotas bažnyčios tėvų raštų rinkinys. J. Chuščia savo biblioteką padovanojo vietinei bažnyčiai, tačiau po jo mirties knygos nebuvo prižiūrimos ir greitai išsibarstė⁹⁹.

Savotišku knygų kolekcionavimo židiniu ir bibliofilijos skatintoju tapo Vilniaus universitetas. Dar jėzuitų akademijos laikais tarp jo profesūros buvo uolių mokslinės literatūros rinkinių sudarytojų. Šioje srityje tada pasižymėjo tokie mokslininkai kaip architektas ir astronomas Tomas *Žebrauskas* (1714–1758), teologijos ir kanonų teisės daktaras Dovydas *Pilchovskis* (1735–1803). Po T. Žebrausko mirties jo knygos buvo paženklintos specialia lipde su spausdintu įrašu: „Post fata R. P. THOMAE / ZEBROVSKI S. J. accessit / Musaeo Mathematico“. Knygos iš pradžių saugotos Matematikos muziejuje, o vėliau – astronomijos observatorijos bibliotekoje. Dabar Vilniaus universiteto mokslinėje bibliotekoje yra 16 jo knygų (20 tomų), tarp jų J. d’Alemberto „Bendri samprotavimai apie vėjus“¹⁰⁰.

Bibliofilas buvo ir D. *Pilchovskis*¹⁰¹, turėjęs keletą tūkstančių tomų knygų

⁹⁸ *Feigelmanas N.* Lietuvos inkunabulai. Nr. 247.

⁹⁹ *Radziszewski F.* Wiadomość historyczno-statystyczna... S. 70.

¹⁰⁰ *Zubovas V.* Tomas Žebrauskas ir jo mokiniai. Vilnius, 1986. P. 266–268.

¹⁰¹ Vilniaus Universiteto istorija. T. 1: 1579–1803. Vilnius, 1976. P. 276–277.

kolekciją, kuřioje, be teologijos ir teisės, buvo nemažai humanitarinių mokslų veikalų ir grožinės literatūros knygų. Didesnę savo knygų rinkinio dalį, ypač humanitarinę literatūrą, jis atidavė prie Akademijos steigiamai kilmingųjų kolegijos bibliotekai, be to, paaukėjo 28 tūkst. auksinų tam, kad būtų įrengtos ir dekoruotos bibliotekos patalpos, o ji būtų papildyta naujais mokslinė literatūra bei vadovėliais. Vilniaus universiteto bibliotekoje šiuo metu yra keletas dešimčių knygų su D. Pilchovskio ekslibrisu ir dovanojimo įrašų ranka „Bibliothecae Coll: Nobil: Vilnen: Soc. JESU. Dono RP. Davidis Pilchow S. J.“ Ant to paties lapelio vėliau buvo prirašyta, kad ši knyga, anksčiau priklausiusi D. Pilchovskiui, perduota „Bibliothecae magnae Scholae Principis MDL anno Domini 1794.“ Be to, ant knygų nugarėlių užklijuotos spausdintos lipdės, pažymėtos šifrais, vienodo dydžio raidėmis ir skaičiais¹⁰².

Tačiau daugumą Vilniaus universiteto profesorių vargu ar galima pavadinti bibliofilais tikraja šios sąvokos prasme. Jie, žinoma, sudarinėjo asmeninius knygų rinkinius, bet darė tai tik praktiniais sumetimais, nes universiteto biblioteka tada buvo labai neturtinga, ypač mažai turėjo dėstomų disciplinų knygų. Profesoriams, rektorato kviečiamiems iš užsienio, buvo patariama atsivežti su savimi reikalingiausią dėstomų dalykų literatūrą¹⁰³. Vėliau nemaža šių užsienio profesorių knygų rinkinių praturtino Vilniaus universiteto biblioteką arba kai kurių katedrų parankines bibliotekėles. Taip 1777 m. iš grįžtančio į savo tėvynę Italiją Vilniaus universiteto anatomijos profesoriaus S. *Bizio* (S. Bisius) buvo įsigyta medicininės literatūros kolekcija¹⁰⁴, o žymus botanikas, Lietuvos augmenijos tyrinėtojas J. E. *Žiliberas*, 1783 m. išvykdamas iš Vilniaus, padovanojo universiteto gamtos mokslų katedrai savo unikalią 3000 tomų kolekciją¹⁰⁵. Savo bibliotekas dovanojo universitetui išvykdami ir žymus gamtininkas evoliucionistas Georgas *Forsteris* (1787) bei farmakologijos Lietuvoje pradininkas J. *Sartorius* (1793). Vilniaus universiteto fondus taip pat papildė universiteto rektorai astronomas Martynas *Počobutas*, politinės ekonomijos pradininkas Jeronimas *Strojnovskis* ir kai kurie kiti čionykščiai mokslininkai.

Miestiečių luomo atstovams – pirkliams, amatininkams, nejudamojo turto savininkams – XVIII a. bibliofilija dar netapo gyvenimo reikme. Archyvuose

---

¹⁰² *Kisarauskas V.* Lietuvos knygų ženklai. P. 81.

¹⁰³ *Brensztejn M.* Biblioteka uniwersytecka w Wilnie do roku 1832. Wilno, 1925. S. 20.

¹⁰⁴ *Joachima Lelewela bibliograficznych ksiąg dwoje, w których rozebrane i pomnożone zostały dwa dzieła Jerzego Samuela Bandtke.* Wilno, 1826. T. 2. S. 137.

¹⁰⁵ Vilniaus Universiteto istorija. T. 1, p. 247.

išlikusiuose turto inventoriuose beveik nerandama knygų rinkinių. Iš Kauno miesto archyve Z. Kiaupos surinktos medžiagos, kuri toli gražu nėra išsami¹⁰⁶, galima padaryti išvadą, kad retas šiuose inventoriuose aprašytų knygų rinkinių būdavo didesnis kaip 30 knygų. Dažniausiai šie rinkiniai priklausydavo vokiečių kilmės miestiečiams, taip pat tiems, kurių profesijai reikėjo tam tikro intelektualinio lygio, pvz., teisininkams, vaistininkams, kurie tais laikais vykdė ir tam tikras felčerio funkcijas, vargonininkams bei pirkliais. Iš 1735 m. magistrato atstovų surašyto velionio Jono Šelio turto paaikškėja, kad velionis turėjo į baltą pergamentą įrištą Bibliją „be sagčių“ ir 17 neįvardytų knygų. Taip pat išliko 1758 m. sudarytas račiaus Povilo Gerardo turto inventorių, kuriame nurodytos 6 vokiškos knygos, tarp jų giesmynas, Biblija, Naujasis Testamentas, geografija. Šios knygos tuoj buvo už gerą kainą įsigytos kitų kauniečių, nes mieste stigo knygų. Taip pirklys K. Veltas anuomet už 6 auksinus ir 15 grašių nusipirko minėtą vokišką Bibliją. Vėliau (1760) burmistras ir tarėjai surašė turtingo pirklio velionio D. K. Kantelio turto inventorių. Jame nurodyta 30 neįvardytų knygų, taip pat speciali spintelė knygoms bei 8 paveikslai.

Z. Kiaupa iš archyve rastų faktų daro išvadą, kad knygų reikšmė tarp Kauno miestiečių be paliovos didėjo, vis daugiau prisidėjo prie jų kultūros formavimo¹⁰⁷. Šiai išvadai galima pritarti. Taip pat galima manyti, kad knygų gausėjimas skatino ir bibliofilijos plėtrą.

Įteikta 1996 m. sausio mėn.

LEVAS VLADIMIROVAS
LITHUANIAN BIBLIOPHILES IN THE EIGHTEENTH CENTURY

Summary

The level of culture, education, publishing, and book dissemination influences the number of bibliophiles in society. During the age of the Enlightenment better conditions for collection of books were created in Lithuania. However, the bibliophiles in Lithuania were mostly the aristocrats. They have created wonderful collections in their palaces. Later most of those books have enriched various state and research libraries.

---

¹⁰⁶ Kiaupa Z. Kauniečių knygų rinkiniai XVI–XVIII a. // Iš Lietuvos bibliotekų istorijos. Vilnius, 1984. P. 5–12.

¹⁰⁷ Ten pat. P. 10.

The article deals with the bibliophiles who lived in the territory of the Great Duchy of Lithuania in the eighteenth century. The Lithuanian nobility, living outside Lithuania, is not discussed in the article.

The data about the Lithuanian bibliophiles was found in published and unpublished materials of Polish, Russian and Lithuanian archives, as well as in different historical works, reference books and bibliographies.

The greatest and lesser book collections that belonged to the members of the Radvilai, Sapiegos, Chreptavičiai, Oginskiai, Pacai, Bžostovskiai, Kosakovskiai, Lopacinskiai, Pliateriai and other families are characterized in the article. The author presents short biographic data about the bibliophile, reveals the origin of his collection, its size, contents, value, management peculiarities, features of the bookplates and book signs, traces the later fate of the collection when possible.

Besides the collections of Lithuanian nobility the author analyses the book collections of Vilnius University professors (T. Žebrauskas, D. Pilchovskis, S. Bisius, J. E. Gilibert, G. Forster, J. Sartorius), monks and priests, as well as the rare facts about book collections owned by city-dwellers.

Among the greatest bibliophiles one can find not only men but women as well. Some of them, like Uršulė Višnioveckaitė-Radvilienė, Elena Radvilienė, Žozefina Radvilienė-Masalskienė, Konstancija Radvilaitė-Sapiegienė, Ona Sapiegaitė-Jablonovskienė, Teofilė Jablonovskytė-Sapiegienė, Aleksandra Čartoriskaitė-Oginskienė, Ona Pliaterytė, Judita Jelenskytė-Raes, built valuable collections according to their interests or maintained and developed the inherited collections.

It is evident that during the eighteenth century book collection and maintaining libraries was a matter of fashion among the noble families in Lithuania. Some of the bibliophiles were educated in the best European universities and took genuine interest in cultural activities as well as books. The others just followed a fashionable trend.